Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 148 (11045) | 1979 чылдың июнь 27, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп

ЭДЧ СЕССИЯЗЫНЫҢ ХУРАЛЫ АЖЫТТЫНГАН

Москвага июнь 26-да Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң сессиязының XXXIII хуралы ажыттынган. Ол ЭДЧ кежигүнү чурттарның чазак баштыңнарының деңнелинде эртип турар.

Хуралды СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүну, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин ажыткан.

Эштер В. В. Гришин, А. П. Кириленко, М. А. Суслов, Б. Н. Пономарев, Н. А. Тихонов, В. И. Долгих, К. В. Русаков, М. С. Горбачев хуралда киржип турар.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң чоруткан байыр чедириишкинин чыылганнар адыш часкап хүлээп алган. Байыр чедириишкинин А. Н. Косыгин номчаан.

Бөгүнгү хуралды Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң ажыл-чорудулгазының 30 чыл боор турарынга тураскааткан.

(СЭТА).

Х. АСАДТЫҢ СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНГЕ КЭЭРИНИҢ ДУГАЙЫНДА

Араб социалистиг катап тургустунуушкун партиязының Чиңгине секретары, Сирий Араб Республиканың Президентизи Х. Асадтың Совет Эвилелинге бо чылдың июнь айының төнчүзүнде кээриниң дугайында айтырыг ийи таланың бот-боттарының аразында дугурушканы ёзугаар соңгаарлаттынган. Аян-чоруктуң кажан болуру немей тодараттынар. Ол аян-чоруктуң үезинде делегей байдалының база ол ышкаш найыралчы байдалдыг боор турар совет-сирий харылзааларның айтырыгларын чугаалажып көөрү көрдүнген.

С Э К П Т ы в а о б к о м у н у ң II п л е н у м у

КҮШ-АЖЫЛ КУРЛАВЫРЛАРЫН АЖЫГЛААРЫНЫҢ АЖЫКТЫЫН БЕДИДЕР

Г. Ч. ШИРШИННИҢ илеткели

Июнь 25-те Кызылга Политчырыдыышкын бажыңынга СЭКП Тыва обкомунуң II пленуму болганын дыңнаткан болгай. Ооң киржикчилериниң мурнунга СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин «Күш-ажыл курлавырларын ажыглаарын болгаш улус ажыл-агыйынга кадрлар белеткээрин экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» илеткел кылган. Ол илеткелдиң текизин моон адаанда парлаан.

СОВЕТ улус коммунизм тургузуушкунунуң оруу-биле күчүлүг болгаш бүзүрелдиг базып орар. Олар Коммунистиг партияның, ооң ленинчи Төп Комитединиң удуртулгазы-биле СЭКП-ниң XXV съездизиниң, партия ТК-ның дараазындагы Пленумнарының айыткан улуг сорулгаларын, онгу беш чылдың планнарын амыдыралда чедиишкинниг боттандырып турар.

СЭКП-ниң XXV съездизиниң соонда эрткен үениң иштинде совет кижилерниң кызымаккай күш-ажылының, партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларының идей-политиктиг болгаш органзакчы ажылының ачызында бистиң чурт бодунуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң бүгү угланыышкыннарынга дыка улуг бурунгаарлаашкынны кылган.

Бүгү делегейге тайбынны камгалап быжыглаарынче, улустар аразынга кады ажылдажылгаже бүрүнү-биле угланган СЭКП-ниң тайбыңга ынакшылдыг даштыкы шугуму чайгылыш чокка боттанып турар. Сөөлгү үеде совет-француз талаларның бедик деңнелге чугаалажыышкыннары, совет болгаш югослав удуртукчуларның аразынга беседалар, совет партия-чазак делегациязының Венгр Улус Республикага аян-чоруу дээн ышкаш, ындыг болуушкуннар ол дугайын чайынналдыр көргүзүп турар.

Бүгү совет улус, делегейниң хөй-ниитизи СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтиң АКШ-тың Президентизи Дж. Картер-биле чоокта чаа Венага ужурашканының түңнелдерин, ол үеде ССРЭ биле АКШ-тың аразынга стратегтиг шаап халдаашкын чепсектерин кызыгаарлаар дугайында Керээге ат салганын, совет-америк харылзааларның, делегей айтырыгларының өске-даа айтырыгларының көрдүнгенин сеткил ханыышкын-биле чүүлдүгзүнүп уткуп хүлээп алганнар. СЭКП ТК-ның Политбюрозу, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели эш Л. И. Брежневке баштаткан совет делегацияның аңаа ажыл-чорудулгазын бүрүнү-биле чүүлдүгзүнүп, чугаалажыышкыннарның түңнелдеринге сеткил ханыышкынын илереткеп болгаш ол ужуражыышкынга белеткелге база ону эрттиреринге, бүгү-ниитиниң тайбыңын быжыглаарының, аңгы-аңгы ниитилел тургузуглуг күрүнелерниң бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылгазын калбартырының херээнге эш Л. И. Брежневтиң хууда ачы-хавыязын демдеглээн.

Партияның иштики болгаш даштыкы-даа политиказының чедиишкиннерин ооң чиңгине шугумунуң шынныы, СЭКП-ниң XXV съездизиниң мобилизакчы улуг күжү бүзүрелдиг-биле бадыткап турар. Тыва АССР-ниң ажылчы чоннары бүгү совет улус-биле кады СЭКП-ниң иштики болгаш даштыкы политиказын изиг-биле, чаңгыс эп-сеткилдиг чүүлдүгзүнүп, ооң Төп Комитединиң тайбың, совет улустуң аас-кежии дээш мозаг билбес демиселчи эш Л. И. Брежневке баштаткан ТК-ның Политбюрозунуң чайгылыш чок, үре-түңнелдиг ажыл-чорудулгазын изиг-биле, чаңгыс эп-сеткилдиг чүүлдүгзүнүп турарлар.

СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың соксаал чок сагыш салыышкынының ачызында бистиң республиканың экономиказы болгаш культуразы чайгылыш чокка хөгжүп, ажылчы чоннарның материалдыг чаагай чоруу бедип турар. Республиканың коммунистери, бүгү ажылчы чоннары СЭКП-ниң XXV съездизиниң, СЭКП ТК-ның Пленумнарының шиитпирлерин, онгу беш чылдың планнарын боттандырары, СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Тыва АССР-ниң бүдүрүкчү күштерин улам ыңай комплекстиг хөгжүдер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалын күүседир дээш күжениишкинниг ажылдап турар. Сөөлгү үеде ажылдап турар черлерниң одуруунче чаа-чаа бүдүрүлге черлерин кииргилээн ачызында улус ажыл-агыйының кол бүдүрүлге фондулары дыка калбарган. Үлетпүр продукциязын кылып үндүрери көвүдээн, ооң шынары бедээн. Ниитизи-биле капитал тудугда, кодаа ажыл-агыйда, транспортта болгаш өске-даа адырларда эки чаартылгалар боор турар.

Бо хүннерде республиканың ажылчы чоннары чартык чыл планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш бүгү чүүлдерни кылып турар. Үлетпүр продукциязын бүдүрериниң болгаш сайгарарының планы, күрүнеге эът, сүт болгаш дүк садарының планнары, үүрмектеп садар бараан саарылгазының, чонга ачы-дуза чедирериниң болгаш өске-даа талазы-биле планнар күүсеттинер.

Чамдык эки түңнелдериниң чедип алдынганын демдеглевишаан, улус ажыл-агыйының адырларында, күрүне планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринде чамдык шиитпирлеттинмээн айтырыглар, четпестер барын айтыр херек. Дыка хөй коллективтер чартык чылдың даалгаларын болгаш хүлээлгелерин күүсетпейн турар.

Улус ажыл-агыйын удуртурунуң деңнелин бедидер, бо чылдың күрүне планнарын болгаш хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседиринче, партияның XVII область конференциязының республиканың экономиказын болгаш культуразын хөгжүдер талазы-биле айыткан сорулгаларын боттандырарынче ажылчы чоннарны мөөңнээр дээш оларның ортузунга политиктиг болгаш органзакчы ажылдың дээштиин ам-даа бедидер ужурлуг.

Партия обкомунуң бо пленумунда көрүп турар айтырыы бистиң республиканың бүдүрүкчү күштерин улам-на хөгжүдеринге дыка улуг ужур-дузалыг боор турар. Ооң шиитпиринче бистер партия-совет, күрүне органнарының, бистиң кадрларывыстың кичээнгейин угландырар ужурлуг бис.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ КУРЛАВЫРЛАРЫНЫҢ НИИТИ БАЙДАЛЫ

КҮШ-АЖЫЛЧЫ курлавырларының үндезини чурттакчы чон боор турар. 1970 болгаш 1979 чылдарның чизелериниң аразында үе иштинде республиканың чону 15,2 хуу, ооң иштинде хоорайларга—29,9, кодаа черлерге—6,3 хуу өскен. Улус ажыл-агыйында ажылдап турар ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның чылда ортумак саны 1970 чыл-биле деңнээрге, 1978 чылда 23,6 хуу өскен, ооң иштинде үлетпүрге—39,9, кодаа ажыл-агыйга—1,4, тудугга—37 хуу өскен. Улус ажыл-агый кадрларының ниити билиг болгаш культура техниктиг деңнели элээн улгаткан. Амгы үеде республикада дээди эртем-билиглиг 7650, ортумак тускай эртемниг—14800 кижи ажылдап турар.

Республиканың ажылчын аңгызы дыка быжыккан. Сөөлгү чылдарда ажыглалга киирген бүдүрүлге черлери: В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ийиги ээлчээ, «Тудуг кезектери» комбинат, ыяш дилиң-чазаар комбинат, Элегес-Аксының хана материалдарының заводу, «Шагонартяжстрой» трест, «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкыны, Кызыл-Мажалыктың эът комбинады, Кызылдың болгаш Хову-Аксының дааранылга фабрикалары, дээрбе комбинады, демир-бетон кылыглар заводу дээн ышкаш, өске-даа бүдүрүлге черлеринге үндезилээш, ажылчын аңгы өзүп турар. Үндезин чурттакчы чоннуң иштинде ажылчын аңгының соксаал чокка өзүп турары чугула көргүзүг боор турар. Ажылчын тываларның саны республиканың бүгү ажылчыннарының чартыындан хөй кезии боор турар.

Республиканың күш-ажыл курлавырларының дугайын чугаалаарда, чамдык четпестерни база айтыр херек. Мен чоннуң чайгаар өзүп көвүдээр чоруунуң чамдык кызырлыышкынынга болгаш кижилерниң чамдыктарының республика девискээринден үнүп чоруп турарынга холбаштыр ону чугаалап турмен.

Үстүнде айыттынган бүгү сан-түңнелдер күш-ажыл курлавырларын ажыглаарын экижидериниң, оларның ажыктыын бедидериниң эң-не чугулазын айтып турар-дыр. Ынчангаш сорулга болза бүдүрүлге, организация, совхоз, район болгаш хоорай бүрүзүнге-ле күш-ажыл курлавырларынга херегледи ылап тодарадыры, ону алыр черлерин тывары болгаш ажылчын күжүн чөп ажыглаарының талазы-биле план ёзугаар тодаргай ажылды организастаары, чоннуң ыңай-бээр шимчээшкинин углап-башкарарының хемчеглерин алыры чугула сорулга боор турар-дыр. Амгы үеде ол айтырыг талазы-биле партия райкомнары, хоорkому, парткомнар, хоорkүүскомнар, министерстволар болгаш ведомстволар эң-не сула ажылдап, ол дугайында ылак учёт болгаш анализ чок боор турарын чугаалаар херек. Бо талазы-биле СЭКП обкому болгаш Министрлер Чөвүлели база багай ажылдап турар.

Күш-ажыл курлавырларын таарымчалыг ажыглаарының болгаш улус ажыл-агыйынга кадрларны белеткээрин экижидериниң сорулгалары дараазында негелделерни салып турар:

— улус ажыл-агыйында ажылдап турар ажылчын күжүнүң ажыктыг чоруун улгаттырары;

— кадрлар белеткелиниң системазын сайзыраңгайжыдары;

— күш-ажыл курлавырларын тургузарын экижидери болгаш чоннуң ажылга рационалдыг хаара туттунарын хандырары;

— чоннуң ажылга таарыштырылга системазын сайзырадыры болгаш ажылчын күжүн таарыштыр хуваары.

Бо дугайында тодаргай чугаалаарын чөпшээреп көрүңер.

УЛУС АЖЫЛ-АГЫЙЫНДА АЖЫЛЧЫН КҮЖҮН АЖЫГЛААРЫНЫҢ АЖЫКТЫЫН БЕДИДЕРИ

КҮШ-АЖЫЛ курлавырларының айтырыын шиитпирлээриниң кол чүүлү болза ажылдап турар кижилерниң күш-ажылын ажыглаарының ажыктыг чоруун улгаттырары болур. Ол чорук ниитиниң ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидерин, ону херек кырында сайгарарын хандырар аргалыг. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң айтырыы—партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының, бүгү-ле удуртукчуларның хүн бүрүде сагыш салыр чүүлү болур ужурлуг.

Республикада өңнүг металлургиянын, энергетиканың, хөмүр-даштың, чиик болгаш сүт үлетпүрүнүң бүдүрүлгелери күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң талазы-биле даалгаларны деңдескизи-биле күүседирин хандырып турар. Ол адырларның коллективтериниң хөй кезии сөөлгү үеде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн эртем-техниктиг дэпшилгени шапкынчыдып, хөй күш үнер ажылдарны механизастаар, кадрлар-биле ажылды, күш-ажылды организастаарын болгаш социалистиг чарышты калбартырын экижидериниң, күш-ажылчы болгаш технологтуг сагылга-чурумну быжыглаарының аргазы-биле бедидериниң айтырыынче улуг кичээнгей салып турар апарган.

Дыка хөй коллективтерде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң талазы-биле ажылдың ам-даа четпес чоруп турарын чугаалаар апаар. Ниити республиканы алырга, 1976—1978 чылдарда бо аң чугула көргүзүг талазы-биле план чүгле 94,4 хуу күүсеттинген. 1976 чылда 20, 1977 чылда — 15, 1978 чылда—16 үлетпүр бүдүрүлге черлери күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң талазы-биле планнарны күүсетпээн. Бо чылдың эрткен беш айларының дургузунда бо көргүзүг талазы-биле планны 23 үлетпүр бүдүрүлгелери күүсетпээн. Оларның аразында «Тыва даг-дүгү» болгаш «Тудуг кезектери» комбинаттар, Кызыл-Мажалыктың тууйбу заводу, Элегес-Аксының хана материалдарының заводу, Ак-Довурак хоорайның үлетпүр-бүдүрүлге комбинады, эът-сөөк далганы кылыр завод, Үстүү-Енисейниң балык заводу болгаш Сельхозтехниканың күркомитединиң Улуг-Хем салбыры кирип турар.

Ол ышкаш тудуг коллективтеринде, совхозтарда, транспорттуң бүдүрүлге черлеринде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң талазы-биле улуг четпестер база бар боор турар. Тудуг черинге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү план ёзугаар 16,5 хуу бедиир турган болза, сөөлгү үш чылдарда чүгле 9,2 хуу бедээн боор турар. 1978 чылда керээ ёзугаар ажылдаар 16 тудуг организациялары 1977 чылда чедип алдынган деңнелден күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн кудулаткан.

Республиканың совхозтары 1978 чылда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 1975 чылда турганы-биле деңнээрге, ооң 4,9 хуу кудулаткан.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер талазы-биле хемчеглерни анализтээр болгаш ажылдап кылырда дараазында кол-кол сорулгаларже улуг кичээнгей салыры эргежок чугула: бүдүрүлгеге ажылдарны комплекстиг механизастаарын болгаш автоматчыдарын боттандырары; күш-ажылды организастаарын болгаш нормалаарын сайзыраңгайжыдары; кадрларның үнер-кирер чоруун кызырары болгаш ону шуут болдурбазын хандырары; ажыл шагын улам-на долузу-биле ажыглаары; күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин шапкынчыдары дээш социалистиг чарышты калбартыры, мурнакчы дуржулганы нептередири.

Мен борта партия-совет, ажыл-агый органнарының бо бүгү тодаргай сорулгаларны шиитпирлээри дээш канчаар ажылдап турарының дугайын дес-дараалаштыр айытпайн, а ол сорулгаларның чамдыктарының херек кырында канчаар боттанып турарын чугаалап көрейн.

Бүдүрүлге черлерин техника талазы-биле эде дерип, чаа техниканы болгаш мурнакчы технологияны шиңгээдип алырының талазы-биле чамдык эки дуржулга республиканың улус ажыл-агыйының адырларында чыгдынган. Сөөлгү үш чылдың иштинде үлетпүр бүдүрүлге черлеринде чаа техниканың 270 хемчеглерин, 1700 чаартыкчы саналдарны ажыглалда киирген, ол бүгү күш-ажыл чарыгдалдарын кызырарынче угланган хемчеглер болуп турар. Ол чорук үш чыл иштинде күш-ажылды механизастаарының деңнелин 4,7 хуу бедидер арганы берген. Улус ажыл-агыйының өске-даа адырларынга ол сорулгаларны күүседир талазы-биле эки түңнелдер база бар боор турар.

Ынчалза-даа бүдүрүлгени комплекстиг механизастап, автоматчыдарының сорулгаларын боттандырып чорударында хөй четпестер, шиитпирлеттинмээн айтырыглар ам-даа хөй боор турар. Үлетпүрде ажылдап турар бүгү ажылчыннарның барык 32 хуузу амгы үеде хол-биле кылыр ажылдарны күүседип турар. Эът комбинадында болгаш ыяш ажыл-агыйының эргелелиниң бүдүрүлге черлеринде ажылчы чоннарның 50 хуузу, «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкынының, «Тыва кодаа тудуг» трестиң болгаш транспорт эргелелиниң бүдүрүлгелеринде болгаш организацияларында—46, оттулар чүүл эргелелинде болгаш Ак-Довурак хоорайның үлетпүр-бүдүрүлге комбинадында— 40 хуузу хол-биле кылыр ажылдарны күүседип турар. «Тыва даг-дүгү» болгаш «Тудуг кезектери» комбинаттар дээн ышкаш, ындыг техниктиг хандырылгазы эки бүдүрүлге черлеринде безин ажылчыннарның 20 чедир турар хуузу хол-биле кылыр ажылдарны күүседип турар-дыр.

Тудуг черлеринде хол-биле кылыр ажылдарның хемчээли 60 хуу чедип турар. Ындыг турбуже, тудугга бүгү хевирниң ажылдарын механизастаар талазы-биле деңнел 1977 чылдыы-биле деңнээрге, харын-даа кудулаан боор турар. 1978 чылда штукатура ажылдарының ниити хемчээлиниң 43,5 болгаш маляр ажылдарының — 41 хуузун хол-биле кылып дооскан.

Кодаа ажыл-агыйда бүдүрүлгени механизастап, автоматчыдарының айтырыгларын дыка четпес шиитпирлеп турар. Мыйыстыг бода мал фермаларында инек саар ажылдың 21 хуузун, чемнер каап бээрин—29, өдек-көржең арыглаарын — 29,3, суггарылганы — 31 хуу чедир механизастаан. Ооң-биле кады бо бүгү ажылдарны комплекстиг механизастааны чүгле 27,5 хуу боор турар-дыр. Өвүр, Бай-Тайга, Тес-Хем болгаш Эрзин районнарда мыйыстыг бода малдың фермаларында механизация шуут чок боор турар. Хой ажылында улуг күш үндүрер ажылдарны хой кыргыырындан аңгыда механизаставаан. Кодаа ажыл-агый министерствозу, Сельхозтехниканың күркомитеди, «Скотопром» трест, партия райкомнары болгаш райкүүскомнар мал ажылын механизастаар сорулгаларны шиитпирлээри-биле чедир ажылдавайн, бо айтырыг талазы-биле СЭКП обкомунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң шиитпирин багай күүседип турар.

Чамдык адырларның бүдүрүлге черлеринде дериг-херекселдерни болгаш техниканы четпес ажыглап турар. Ынчангаш ол черлерде хол-биле кылыр ажылдарның хемчээли дыка улуг боор турар. Республиканың материалдыг бүдүрүлге адырларында дериг-херекселдерниң ээлчег коэффициентизи ортумаа-биле чүгле 1,4, а чурт иштиниң болгаш ыяш ажыл-агыйының эргелелдериниң, Сельхозтехниканың күркомитединиң, «Тыва кодаа тудуг» трестиң, транспорт эргелелиниң дыка хөй бүдүрүлге черлеринде дериг-херекселдерни ажыглаарының ээлчег коэффициентизи 1—1,2-ден ашпайн турар, совхозтарда ол 1,15-ке деңнежип турар.

Бар техниканы болгаш дериг-херекселдерни ажыглаарын экижидер, бүдүрүлгени комплекстиг механизастап, автоматизастаар талазы-биле улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга кайы хире хөй болгаш шыңгыы ажылдаары дээрзин үстүнде айыткан фактылар көргүзүп турар-дыр.

Дыка хөй күш-ажылчы коллективтерде күш-ажылды организастааның куду деңнелдиг күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң үзүк-соксаал чокка бедиирин хандырарынга шыңгыы шаптыктаашкын боор турар. Бүдүрүлге черлеринде ажылчыннарның бүдүн-бүдүн хүннерде болгаш ээлчеглер үезинде-даа аңаа турар чоруу дыка хөй боор турар. Ындыг аңаа турар чорук 1978 чылда үлетпүр болгаш тудугга 11 муң кижи-хүнүү, ооң иштинде «Тудуг кезектери» комбинатка — 900 ажыг, «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкынга — 800 ажыг, аъш-чем үлетпүрүнүң эргелелинге—барык 800, «Шагонартяжстрой» треске — 4000 хире, «Тыва кодаа тудуг» треске—2600 ажыг кижи-хүнү болган.

Бүдүрүлге черлериниң дыка хөй удуртукчулары күш-ажылды организастаарында болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринде четпестерни узуткаарының орнунга чиик арга ажыглап—ажылга кижилерни пландан ажыр хүлээп ап турар таварылгалар бар. Бо чылдың беш айларының иштинде Кызыл-Мажалыктың эът комбинады ажылдаар кижиниң саны планда айыткаанындан 2 катап хөй турда-ла, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң планын чүгле 82 хуу күүсеткен. Ол ышкаш Үстүү-Енисейниң балык заводу, Туранның хлеб заводу, Кызыл-Мажалыктың тууйбу заводу, «Росводпромнуң» ДБК заводу, Сельхозтехниканың күркомитединиң Кызылда РАК-ы, Барыын-Хемчиктиң ыяш ажыл-агый чери ажылчыннарның саны пландан ажып турза-даа, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң планын күүседип шыдаваан.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң чугула фактору болур күш-ажылды организастаарын экижидеринге бот-орулга-чарылганы ам-даа кошкак ажыглап турар болгаш ону бүдүрүлгеге база дыка оожум ажыглалга киирип турар.

Хоорайларның, районнарның партия-совет, ажыл-агый органнарында, трестерде Злобинниң методунуң дугайында хөй-ле чугаа боор турар, ынчалза-даа тудуг бүдүрүлгезинге ону ажыглаары дээш херек кырында кескү демисел чорутпайн турар. Трестерниң тудуг организацияларында дыка хөй бригадалар керээлиг ажылдаар арга-биле ажылдап турар кылдыр ёзу барымдаалап санаттынып турар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, тудуг организацияларының удуртукчулары, инженер-техниктиг ажылдакчылары ажылдың бо дэпшилгелиг арга-хевирин ам-даа шыңгыызы-биле көрбейн турар-дыр.

Кодаа ажыл-агый бүдүрүлгезинге бот-орулга-чарылга аргазын шиңгээдир талазы-биле байдал дүвүреээзинниг болдуруп турар. Чижээ, бот-орулга-чарылга элементилерин чүгле 17 совхозтарда ажыглап турар, ону бо чылын 10 совхозтарга ажыглап эгелээрин көрген. Ындыг темп четпес дээрзин миннир херек. 1981 чылдың эгезинге чедир совхозтарның бүгү адырларын болгаш кодаа ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлгелерин шуптузун иштики бот-орулга-чарылгаже шилчиткен турар тээде экономистерниң, бухгалтерлерниң, удуртукчуларның мергежилин бедидер ажылды күштелдирер херек. Кодаа ажыл-агый органнары, СЭКП райкомнары болгаш райкүүскомнар бо ажылды боттандырып чорудар талазы-биле тодаргай планныг турар ужурлуг.

Күш-ажылды нормалаарын экижидери күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге улуг ужур-дузалыг дээрзи билдингир. Үш чыл дургузунда үлетпүрге техника талазы-биле үндезилеттинген нормаларның ниити хемчээли 16,2 пунктута өскен болгаш 85,1 хуу боор турар.

Ынчалза-даа үлетпүр-бүдүрүлгелерде күш-ажылды нормалаарында четпестер ам-даа хөй. Амгы үеде республикада үлетпүр-бүдүрүлге ажылдакчыларының чүгле 57,6 хуузунуң, а үе-шак барымдаалаар ажылчыннарның болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының чүгле 30 хуузунуң күш-ажылын нормалап турар. Хөй бүдүрүлгелерде эргижирээн нормалар туруп турар. «Тыва даг-дүгү» комбинат, сүт комбинады, алгы заводу, Кызылдың дааранылга фабриказы ышкаш ындыг бүдүрүлгелерде кылганын барымдаалаар ажылчыннарның кылыр нормазының күүселдези ниитизи-биле бүдүрүлге чериңде ажылдың ортумак нормазындан бүдүн чартык, ийи катап бедик боор турар.

Республиканың кодаа ажыл-агыйында, тудугда болгаш транспортта күш-ажылдың нормалаашкынны чогуур негелделерге дүүшкек эвес. Республиканың кодаа ажыл-агый ограннарының, трестерниң, транспорт эргелелиниң, өске-даа ведомстволарның удуртукчулары ол айтырыгны шиитпирлээри-биле тодаргай ажылдаары эргежок чугула.

Ам кадрларның үнер-кирерин, ажыл шагын чидирерин кызырар болгаш чок кылыр талазы-биле айтырыглаар дугайында чугаалаайн.

Сөөлгү чылдарның дургузунда чамдык адырларда кадрларның үнер-кирери элээн эвээжээн-даа болза, ол чорук ам-даа бедик болуп хевээр артпышаан:

Ажылчын күжүнүң үнер-кирери-биле кады хөй санныг бүдүрүлгелерде болгаш организацияларда ажыл шагының улуг чидириглери болдуруп турар. 1978 чылда үлетпүрде бир ажылчынга хамаарыштыр ажыл шагын чидирери ортумаа-биле 3,7 хүн, тудугда—5,8 хүн болган. Чамдык бүдүрүлгелерде болгаш организацияларда ол ооң-даа артык хөй. Чижээлээрге, Ак-Довурак хоорайның КЭП-ге бир ажылчынга хамаарыштыр ажыл шагын чидирери 7,2 хүн, Чадааның хлеб заводунда 9,6 хүн, Элегес-Аксында хана материалдарының заводунда 10,3 хүн, «Шагонартяжстрой» трезинде 13 хүн, Энергия министерствозунуң КМК-2-де 18,7 хүн болган.

1978 чылда үлетпүрге ажыл үезин эң-не улуг болдунар фондузун ажыглаарының коэффициентизи 90,3 хуу, тудугга— 92,4 хуу болган. Ооң түңнелинде үлетпүр продукциязын барык 2 млн. рубльге, тудуг-монтаж ажылдарын 2,1 млн. рубльге чедир кылбаан.

Республиканың совхозтарында ажыл шагының улуг чидириглери боор турар. Кодаа ажыл-агый министерствозу, «Скотопром» тресте ажыл-агыйларда ажыл үезин чидиргениниң учёдун безин чорутпайн турар. Республиканың, кодаа ажыл-агый органнарының удуртукчулары совхозтарга ажыл шагын чидирериниң талазы-биле учётту болгаш отчётту нептередириниң талазы-биле СЭКП обкомунуң болгаш республиканың Министрлер Чөвүлелиниң айтыышкыннарын боттандырып чорудары, кодааның ажыл-ишчилериниң күш-ажылын ажыктыг ажыглаары дээш демиселди кызымаккай чорудары эргежок чугула.

Кандыг-даа бүдүрүлгеге ажыл шагын чидирерин немелде материалдыг чарыгдалдар чокка 1,5—2 катап кызырып болурун савап тургускан. Чүгле күш-ажылды болгаш бүдүрүлгени организастаарын экижидер, күш-ажылдың чурумун быжыглаар талазы-биле планныг идепкейлиг ажыл херек. Кадрларның үнер-кирерин болгаш ажыл шагын чидиреринге бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга болгаш ажылдакчыларның чогаадыкчы аргаларын хөгжүдеринге таарымчалыг байдалдарны тургузары чугула ужур-дузалыг болур.

Күш-ажылчы курлавырларның айтырыгларын шиитпирлээриниң кол факторларының бирээзи—улус ажыл-агыйында ажылдакчыларның күш-ажылын дээштиг ажыглаарын бедидериниң херээнде улуг четпестер бар. Бүгү партия, совет ажыл-агый органнары, бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш совхозтарның удуртукчулары ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның күш-ажылын ажыктыг кылдыр ажыглаарынче эң шыңгыы кичээнгейни салыр, ол херекте четпестерни чайладыр талазы-биле хемчеглерни алыр ужурлуг. Улус ажыл-агыйының адырларынга, бүдүрүлге бүрүзүнге, организация бүрүзүнге, совхоз бүрүзүнге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер талазы-биле хемчеглерни шудургу боттандырып чорудары эргежок чугула.

Ону чедип алырда бүдүрүлгени эде дериириниң болгаш чаартырының үндезининге, чаа техниканы болгаш мурнакчы технологияны, күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаарын нептередириниң үндезининге бүдүрүлгени механизастаарының болгаш автоматчыдарының айтырыгларын комплекстиг шиитпирлээр херек. Улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга күш-ажылдың эртемге үндезилеттинген нормаларын нептередир, ону организастаарын сайзыраңгайжыдар, чурттуң мурнакчы коллективтериниң дуржулгазын нептередир талазы-биле идепкейлиг ажылдаар херек. Кадрларның үнер-кирериниң, ажыл шагын чидирериниң чылдагааннарын доктаамал илередир, өөренип көөр болгаш чайладыр, күш-ажылчы чурумну быжыглаар талазы-биле ажылды күштелдирер, даандырган ажыл-херек дээш харыысалгалыг чорукту, социалистиг ниити чуртталганың нормаларын болгаш чурумнарын сагыырынга ажылчы чоннарны кижизидер херек. Улус ажыл-агыйының ажылдакчыларының күш-ажылын ажыктыг кылдыр

(Уламчызы 2-ги арында).

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА

СЭКП Тыва обкомунуң II пленуму

КҮШ-АЖЫЛ КУРЛАВЫРЛАРЫН АЖЫГЛААРЫНЫҢ АЖЫКТЫЫН БЕДИДЕР

(Уламчызы. Эгези 1-ги арында).

ажыглаар талазы-биле айтырыгларның бүгү комплекизин социалистиг чарышты улам ынай хөгжүдерининң, коллективтерниң социал хөгжүлдезиниң пландарын ажылдап кылырының болгаш нептередериниң үлезиниинге шиитпирлээри эргежок чугула.

КАДРЛАР БЕЛЕТКЭЭРИНИҢ СИСТЕМАЗЫН САЙЗЫРАҢГАЙЖЫДАРЫ

КАЖАН бис күш-ажылчы курлавырлар дугайында чугаалап турувуста, бис чүнүң-даа мурнунда тускай мергежил талазы-биле тодаргай белеткелдиг, чогуур мергежилдиг болгаш чаңчылдарлыг кижилерни бодап турар болгай бис. Республикада мергежилдиг ажылчын кадрларны белеткээринге улуг аргалар бар. Амгы үеде бисте профессионал-техниктиг чеди училище ажылдап турар. Оон ыңай массалыг профессияның ажылчыннарын белеткээр ужурлуг элээн каш өөредилге-курс комбинаттары база бар.

Республиканың улус ажыл-агыйынга кадрлар белеткээр училищелерни организастаандан бээр бедик мергежилдиг 23 муң аныяк ажылчыннарны белеткээн. Оларның улуг вуруузу амгы үеде хөй санныг ажылчын коллективтерниң өзээ болуп турар. Училищелерниң доозукчуларындан бүдүрүлгениң хөй санныг мастерлери болгаш организакчылары, алдарлыг кижилер өзүп үнген. Амгы үеде профтехучилищелер чыл бүрүзүнде 900 ажыг механизаторларны, 320 тудугжуларны, 70—100 хире даг-дүгүнүң рыглакчыларын, 50—60 дааныкчыларны, салгыныц болгаш ниити чемненилгениң 210—220 ажылдакчыларын доостуруп турар.

Ынчалза-даа кадрлар белеткээр херекке училищелерниң ргаларын четпес ажыглап урарын, «Профессионал-ехниктиг өөредилге системаынын сургуулдарының өөедилгезин болгаш кижизиилгезин улам ыңай сайзыаңгайжыдар дугайында» ЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-иң Министрлер Чөвүлелиң доктаалын күүседир таазы-биле чогуур чүүлдерни ылбаан деп миннир ужууг.

Училищелер дамчыштыр адрлар белеткээринде чедир иитпирлевейн турар элээн аш айтырыглар бар. Чугаа олза хамыктың мурнунда ол өредилге черлеринге чогуур үүнде сургуулдарны четчеевейн турарында болур. Ол ончуг чугула айтырыгга миистерстволар болгаш ведомтволар, районнарның пария, совет органнары болгаш үдүрүлгелерниң база организацияларның удуртукчулаы чогуур кичээнгейни салайн, ол харысалгалыг болаш чиик эвес ажылды учищелер ажылдакчыларынче а каап турар. Ындыг чорук та шын эвес.

1978 чылда чаңгыс-даа раон, чаңгыс-даа баазаа бүдүүлге профтехучилищелере сургуулдар чорударының ланын күүсетпээн. Таңды айонга 300 ажыг механизар чедишпес турда-ла 157 ижини өөредилгеже чорудаының орнунга чүгле 45 киини чоруткан. Каа-Хем, ай-Хем болгаш чамдык өс-даа районнар онаалданы үсетпейн турар.

Училищеге сургуулдарны тчелээриниң корум-чуруун тургузар талазы-биле гуур хемчеглерни боттаныпп чорудар херек. Ол хекке моон соңгаар ала-чайарлаар чорукту болдурбас рек. СЭКП ТК-ның болгаш СРЭ-ниң Министрлер Чөелиниң доктаалын ёзугаар с чыл болгаш ортумак колаларның доозукчулары-ң чамдызын училищелере чорудар ужурлуг.

Бар училищелерниң өөрелге-бүдүрүлге баазазын ыглаарынга болгаш олар бедик мергежилдиг инжер-башкы кадрлар-биле ханрарынче доктаамал сагыш ыр ужурлуг. Амгы үеде илищелерде өөредилге-бүрүлгениң алды мастерскаяры, хөй санныг техника дишпейн турар. Лабораия-практиктиг кабинеттер тежок чугула дериг-херекдер-биле, инструментилере болгаш көргүзүг матеалдары-биле чедир ханыртынмаан. Чадааның 6 профтехучилищезинде астерскаялар болгаш ларатириялар шуут чок. Ол илище ажылчыннарының наттынган саныңң тле чартыын доостуруп үрүп турар. Чамдык учищелерде үр үеиин дургунда бедик мергежилдиг ынылар болгаш бүдүрүлге едилгезиниң мастерлери дишпейн турган. Бо бүгү тырыгларны шиитпирлээнге профтехөөредилгениң гелели, Көдээ ажыл-агый инистерствозу бааза тудуг ганизацияларының, совхозрның, партияның Таңды, рыын-Хемчик, Чаа-Хемк райкомнарының болгаш ыикүүскомнарының. СЭКП Кызыл хоорокомунуң болгаш хоорүүскомнуң удуртукчулары чогуур кичээнгей салбайн турар.

Материалдыг баазаның кошкаанын, мергежилдиг башкы кадрларның чедишпезиниң, партия организацияларының болгаш башкы коллективтерниң четпес ажылының түңнелинде сургуулдарның өөредилгезинде болгаш кижизидилгезинде улуг четпестер ам-даа бар. Училищелерде өөредилгениң мурнакчы хевирлерин болгаш аргаларын оожум нептередип турар. Сургуулдар хөй санныг кичээлдерни үзүп, оларның училищелерден үнүп чоруй баары ам-даа хөй боор турар. 1977—1978 өөредилге чылында профтехучилищелерден 137 сургуул өөредилгезин ара каггаш чоруткан, оон иштинде КПТУ-1-ден 62 кижи чоруткан. Училищелерниң сургуулдары чылдагаан чокка 52 муң өөредилге шактарын үскен, азы сургуул бүрүзү-ле 22 шакты үскен. Бо өөредилге чылының баштайгы чартык чылында училищелерни 52 кижи каггаш чоруткан, 19 муң кичээлдерни үскен. № 2 КПТУ-та (директору эш Соколов) чоокта чаа чоруткан хыналда хүнүнде кичээлдерге 250 сургуулдан барык-ла 100 кижи олурушпаан. Чадааның № 6 профтехучилищезинден хөй-хөй сургуулдар өөредилгени ара каап турар. Училищелерниң өөреникчилери хоойлу-дүрүмнү үреп турар.

Министерстволар, ведомстволар, партияның чогуур райкомнары-биле болгаш Кызыл хоорокому-биле кады училище бүрүзүнге материалдыг баазаны быжыглаар, оларны башкылар болгаш мастер-кадрлар-биле хандырар талазы-биле немей хемчеглерни алыр, өөредилге-кижизидилгелиг ажылды сайзыраңгайжыдар талазы-биле программаны ажылдап кылыры болгаш боттандырары эргежок чугула.

Улус ажыл-агыйының чогуур адырларынга училищелерниң доозукчуларының быжыгып ажылдаарының деңнели кудуу болуп турар. 1976—1978 чылдарда доосканнардан тудуг трестилеринче чоруткан 993 кижиниң чүгле 150-ни турумчуп ажылдаан азы чүгле 15 хуузу болган. Совхозтарда аныяк механизаторларның турумчуп ажылдаары чүгле 30 хуу болган.

Херектиң ужуру чүдел, училищелерниң доозукчулары ажылга чүге доктаап быжыкпайн турарыл? Оон кол чылдагааны болза ол чугула херекче партия, совет, ажыл-агый органнарының, оларның удуртукчуларының хүн бүрүде кичээнгей салбайн турарында. Бөлүүң-биле чугаалаарга, партияның хөй-хөй комитеттери, райүүскомнар ол айтырыгны шуут-ла тоовайн турар. Үлетпүр-бүдүрүлгелериниң, тудуг организацияларының болгаш совхозтарның партия, профэвилел, комсомол организацияларының удуртукчулары ол талазы-биле ниити чугаа-биле кызыгаарланып, чаа келген ажылдакчы-биле оон хууда негелделериниң болгаш херегледдериниң талазы-биле, оңу совет ажылчынның бедик идеалдарынга кижизидер талазы-биле ажылды чорутпайн турар. Ол ажыл хөй талалыг, ынчангаш ол ажыл чүгле дагдыныкчыларны шилип тургузары-биле кызыгаарлаттынмайн, сөстүң алыс утказы-биле алырга, бүдүрүлгениң болгаш хөй-ниити организацияларының удуртукчуларының хүн бүрүде кичээнгейин, партия комитеттериниң талазындан доктаамал контрольду негеп турар.

Республиканың бүдүрүкчү күштериниң хөгжүлдезиниң эрге-ажыктары профтехучилищелерниң четкизин улам ыңай хөгжүдерин негеп турар. Чүнүң-даа мурнунда партияның болгаш чазактың доктаалында көрдүнген училищелерни тударын хандырары эргежок чугула. Чадааның болгаш Шагаан-Арыгның профтехучилищелериниң, Кызылдың өөредилге комбинадының тудуу саадаан, өөредилге-курс комбинадының тудуунуң дугайында СЭКП обкомунуң бюрозунуң болгаш республиканың Министрлер Чөвүлелиниң шиитпирин күүседиринге Мелиорация болгаш суг ажыл-агыйының министерствозу оожумнадып турар.

Училищелерни, өөредилге комбинаттарын тударын дүргедээр талазы-биле хемчеглерни республиканың Министрлер Чөвүлели, Күрплан, чогуур министерстволар болгаш ведомстволар хүлээп алыр ужурлуг. 1990 чылга чедир перспективага профтехучилищелерниң четкизин калбартырының айтырыгларын делегереңгейи-биле өөренип көөр болгаш саналдарны киирер.

Амгы үеде чыл бүрүзүнде бүгү тудугжуларның арасында аныяк ажылчыннар чүгле 4,5 хуу немежип, даг-дүгү ажылдакчыларының арасында 6 хуудан хөй эвес, кооперация садызының ажылдакчыларында 9,3 хуу, ол адырның ниитиниң чемгерилгезинде 30,7 хуу немежип турар. Перспективага харын ам-даа тудугжуларның чедишпези онза чидиг айтырыг боор турар. Училищелер көдээ ажыл-агыйга чыл санында бүгү механизаторларның 25 хуузун берип турар. Мында өске байдалдыг айтырыг база туруп турар. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде нептередип турар чаа техниканы ажыглаарынга болгаш хөй өстүрер, сүт болгаш семиртилгениң чаа комплекстеринге кадрларны белеткээрин калбартыр ужурлуг бис. Ажыл-агыйларга үш чыл хуусаалыг өөредилгелиг ортумак профтехучилищелерниң филиалдарын ажыдары эргежок чугула. Ол филиалдарның ажыктыы илдең. Маңаа бүдүрүлге өөредилгезинге совхозтарның техниказын ажыглап болур. Оон аңгыда сургуулдар боттарының бажыңында ада-иелери-биле чурттап турар. Ындыг болганда ниитиниң чуртталга бажыңының херээ чок. Оон-биле кады олар күрүнениң долу хандырылгазынга туруп, стипендияны ап турарлар. Тускай эртемни болгаш ортумак эртем дугайында дипломну алгаш, доозукчу бодунуң ажыл-агыйынга белени-биле турумчуп туруп алыр. Бистиң байдалдарывыста аныяктарның профессионалдыг өөредилгезиниң ол хевири эң улуг кичээнгейни болгаш деткимчени негеп турар. Күрплан болгаш Көдээ ажыл-агый министерствозу ол айтырыгны делгереңгей-биле өөренип көргеш, ындыг филиалдарны совхозтарга тудары баш удур көөр ужурлуг. Бисте барымдаалаар ужурлуг база бир перспективтиг угланыышкын бар. Ол болза он класс доозукчуларындан ажылчын кадрлар белеткээр техниктиг училищелерни ажыдары болур. Ол сорулга-биле Көдээ ажыл-агый техниказының Күрүне комитединиң, Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунуң, тудуг трестериниң, өске-даа министерстволарның болгаш ведомстволарның бар болгаш тудуп турар өөредилге-курс комбинаттарын техниктиг училищелер кылдыр чоорту эде тургузары эргежок чугула.

МАССАЛЫГ профессияларның кадрларын белеткээринге өөредилге-курс комбинаттары, өөредилгениң хуу-бригада хевирлери улуг рольду ойнап турар. Амгы үеде туруп турар 9 өөредилге-курс комбинаттарынга 1976—1978 өөредилге чылдарында янзы-бүрү мергежилдиң 5620 ажылчыннарын, оон иштинде үлетпүрге—1355, тудугга—2500, транспортка болгаш харылзаага — 1260, садыг-амыдырал хандырылгазынга 505 кижини белеткээн. А өөредилгениң хуу болгаш бригада хевирлерин дамчыштыр 6 муң ажыг ажылчыннарны азы массалыг профессияларның бүгү белеткеттинген ажылчыннарының 61,6 хуузун белеткээн. Өөредилгениң курс хевирлерин дамчыштыр бүдүрүлгеге кадрлар белеткээриниң тодаргай эки дуржулгазы «Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттарда, «Тыва тудуг» тресте бар.

Ынчалза-даа кадрлар белеткээриниң ол хевирин министерстволарның болгаш ведомстволарның чамдык удуртукчулары чедир үнелеп көрбейн турар. Садыг болгаш Амыдырал хандырылгазының министерстволарының, «Каа-Хем» разрезиниң, Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң ажылдап турар өөредилге комбинаттары эң-не кошкак өөредилге-материалдыг баазалыг болгаш мергежилдиг кадрлар-биле хандыртынмаан. Сорулга болза кадрлар белеткээринге өөредилге-курс комбинаттарының, өөредилгениң хуу-бригада хевирлериниң болдунар аргаларын эң-не улуу-биле ажыглаары болур. Ашчем, Чурт үлетпүрүнүң эргелелдери, «Тудуг негектери» комбинат, Тыва электри четкилери, «Тыва тудуг материалдары» болгаш «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкыннар, «Шагонартяжстрой» трест 1980 чылдан эгелээш боттарының өөредилге комбинаттарын организастап алыр ужурлуг.

КӨДЭЭ ажыл-агыйга кадрлар белеткээриниң курс системазын улам ынай хөгжүдер талазы-биле улуг ажылды чорудар ужурлуг. Курстарга механизаторларны болгаш техниктиг профессияларның өске-даа ажылчыннарын белеткээр талазы-биле СЭКП обкомунуң бюрозунуң болгаш республиканың Министрлер Чөвүлелиниң тургусқан план-онаалдаларын четпес күүседип турар деп чугаалаар ужурлуг.

1976—1978 чылдарда 13 профессияларның — трактористтерниң, комбайнерлерниң, слесарьларның, таарыштырыкчы мастерлерниң, АВМ операторларының болгаш мал чеми белеткээр цехтерниң операторларының, чаашкынвадыр тургузугларының болгаш тараа шаңнывын машинистерниң, диспетчер-радистерниң болгаш өскелерниң-даа профессияларынга 6758 ажылчынны белеткээр талазы-биле онаалданы чүгле 44,5 хуу күүсеткен пиикпе, азы чүгле 3000 ажылчынны белеткээн. Ол болза Көдээ ажыл-агый, Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерстволарының, «Скотопром» трестиң, Көдээ ажыл-агый техниказының Күрүне комитединиң, ДОСААФ обкомунуң, а ол ышкаш хоорайның болгаш районнарның партия-совет органнарының база совхозтар удуртукчуларының кошкак ажылының түңнели болур.

Көдээ чурттакчыларны техниктиг билиглер-биле чепсеглээриниң дугайында айтырыг болза көдээ ажыл-агыйга күш-ажылчы курлавырларны ажыглаарынга принципиалдыг хамааржып турарының дугайында айтырыг болур. Тарылга, суттарылга, мал чемин белеткээри, дужут ажаап алыышкыны, хой кыргылыры ышкаш, ажылдың ындыг хевирлерин шыңгыы тодаргай болгаш кыска хуусаа дургузунда чорудар ужурлуг. Чурттуң мурнакчы районнарында ажыл-агыйларның бүгү кижи курлавырларын мөөңнээриниң болгаш техниканың ийи-үш ээлчегде ажылдаарын хандырарының аргазы-биле чижээлээрге, часкы тарылганы 48—56 шак дургузунда, дужут ажаалдазын 8—9 хонук дургузунда, он-он муң хойлар кыргылдазын 15—18 хонук дургузунда чорудуп турар болгай. Бисте дужут ажаалдазы 25—30 хүннерде уламчылаар болгаш өстүрген дужуттуң чидирии 30 хуу чедип турар, мал чемин белеткеп турарының хуусаазын оон-даа узадып турар. Ынчангаш эрткен чылын сигенниң, бирги класстың витаминниг сиген далганың чүгле 9—15 хуу, кудуку класстарның —60 хуу ажыглаа белеткээн. Сенажты хуусаазын 2—3 катап эрттиргеш салган болгаш оон 86 хуузу класс чок, чүгле 14 хуузу ийиги класстыы болуп турар. Хөй совхозтарның суггаттыг черлеринде суггарыы 45—50 хуузундан эвээш эвести ажыглап турар, а ажыл-агыйларда кыргылданы 25—35 хонук чедир узамдыктырып турарындан дүктүң чидирии элээн хөй.

Ол ажылдарны чорударының технологтуг тевелилзээ болгаш херек кырында хуусаазының аразы аажок ырап турарын ажып эртеринге кижилер четчир. Совхозтарда 30,8 муң кижи ажылдап турар, олардан ажылчыннар 24,5 муң, оларның 17,6 муңу кол мергежилдиң кижилери — малчыннар, механизаторлар, чолаачылар болгаш тудугжулар, а 7 муң хире кижи янзы-бүрү ажылдарда ажылдап турар. Ынчалза-даа совхозтарның удуртукчулары бар күш-ажыл курлавырларын таарыштыр ажыглап шыдавайн турар, чүге дээрге көдээде дыка хөй чурттакчылар тракторларга, комбайннарга болгаш өске-даа машиналарга, харын-даа кыргылда агрегаттарынга ажылдап билбес болуп турар.

Ындыг болганда көдээ ажыл-агый ажылдарының изиг түлүк үезинде оларның күш-ажылын ажыктыг ажыглаар сорулга-биле малчыннарның, тудугжуларның, ажылчыннарының, херээженнерниң, аныяктарның үстүкү класстарда школачыларының — бүгү ажылчыннарның техниканы массалыы-биле өөренирин көдээге организастаар херек. Азы өскээр чугаалаарга, көдээ чурттакчы бүрүзү ийиги — техниктиг мергежилдиг, а механизаторлар — дүрген кыргыырның, тудугжунуң, малчынның мергежилин чедип алыр ужурлуг.

Республиканың көдээ ажыл-агый ведомстволары механизаторларның бүгү-ниити өөредилгезин төпчүткен арга-биле удуртуру, а районнарның партия, совет болгаш көдээ ажыл-агый органнары, удуртукчулары, совхозтарның партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары кижилерниң өөредилгезин херек кырында организастаары чугула боор турар. Министрлер, «Сельхозтехниканың» Күрүне комитединиң даргалы, районнарда эргелелдер начальниктери, ажыл-агыйлар директорлары боттары механизаторларның бүгү-ниити өөредилгезин баштаар ужурлуг.

Малчыннарның мергежилиниң амгы деңнели элээн дүвүренчиг болуп турар. Амгы үеде I болгаш II класстың мал ажылының мастерлери чүгле 1440 кижи — оларның ниити санының 14-ле хуузу болуп турар. Ындыг байдал мал ажылында, ылаңгыя хой ажылында эргижирээн технологияны уаут бергедээшкин-биле ажып эртип, күш-ажылдың дешпилгелиг аргаларын оожум нептередип турарынга дорт хамаарылгалыг. Бо бүгү чүүлдерни чамдык малчыннарның талазындан тоомча чок көөр чоруктар барын шуут чугаалаар апаар. Малдың продуктулуувун оожум өзүлдези, чаш төлдү эвээшти ап турары, уксаажыдылга ажылында четпестер, ол ышкаш малды самчыглан-чидирер хөй санныг таварылгалар үстүнде айыткавывыс болгаш өске-даа четпестер-биле тайылбырлаттынар. 1978 чылда малчыннарның 39 хуузу дулагдалдарлыг болуп, 35,5 муң баш мал дулаан. Бо чылдың чүгле үш айларында мал чидирген 620 таварылга бар болгаш ниитизи-биле 4200 баш мал дулаан.

Оон алгаш көөрге, малчыннарның профессионал мергежилин, ажыл-ишчи шынарын бедидер талазы-биле ажылды план ёзугаар, кызымаккай чорудары эң чугула. Көдээ ажыл-агый министерствозу, районнар эргелелдери хойжуларының мал ажылының өске-даа ажылдакчыларының ээлеветөөредилге школаларын, азы кыска хуусаалыг курстарын чер болганга организастап, совхозтарны өөредилге программалары, аттестация дугайында негелделер-биле хандырар, тыва дылга өөредилге пособиелерин парлаар херек. СЭКП райкомнары болгаш райкүүскомнар, мал ажылының I болгаш II класстың мастерлерин совхозтарга белеткээр талазы-биле онаалдаларны чыл бүрүде бээри чугула.

КҮШ-АЖЫЛ курлавырларының бо аразынга дээди болгаш тускай ортумак эртемниг специалистер эң чугула черни ээлеп турар. Республикада оларны белеткээринге таарымчалыг байдалдар чыл бүрүде-ле экижип орар. Амгы үеде ийи дээди, беш ортумак өөредилге черлеринде 38 янзы мергежил талазы-биле кадрларны белеткеп турар. Москваның болгаш чурттуң өске-даа хоорайларының дээди өөредилге черлеринге конкурстан дашкаар 250 хире студентилерни чорудар болгаш ол өөредилге черлериниң белеткел салбырларынче — 110 кижини чыл бүрүде чорудар арганы биске берип турар. Амгы үеде республикадан дашкаар дээди өөредилге черлеринде үндезин 609 ажыг тыва студентилер өөренип турар.

Бо хүннерде республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырларында дээди болгаш тускай ортумак эртемниг 23 муң хире специалист бар, олар улус ажыл-агыйында ажылдап турар чоннуң 19 хуузу. Беш чылдың чүгле үш чылдарында оларның саны чижек-биле 3200 хире кижиге өскен. Башкы институдунуң, автоорук болгаш көдээ ажыл-агый техникумнарының, башкы болгаш медицина училищелериниң, уран чүүл училищезиниң хүндүскү салбырларының доозукчуларының күзели-биле специалистерниң отрядынга 2420 кижи немешкен. Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалы улус ажыл-агыйынга 60 ажыг инженер-тудугжуларны болгаш автомобилистерни бо чылын баштай-ла чорудар. Бистиң чурттуң өске-даа хоорайларында институттарга болгаш техникумнарга белеткээн специалистерниң улуг отряды республиканың улус ажыл-агыйынга чыл бүрүде немежип турар.

Ынчалза-даа республиканың улус ажыл-агыйынга специалист кадрлар херегдели ам-даа улуг. Амгы үеде 2360 специалист, оон иштинде дээди эртемниг 870 кижи херегдеттиниң турар. Көдээ ажыл-агыйда болгаш ыяш ажыл-агыйында 520, үлетпүрде, тудугда, транспортта болгаш харылзаада — 875, амыдырал хандырылгазында — 210, кадык камгалалында болгаш чырыдыышкында — 650 специалист чедишпейн турар. Бүдүрүлгелерде, организацияларда, албан черлеринде, совхозтарда дээди болгаш тускай ортумак эртемниг кадрлар чедишпезинден практик кижилер ажылдап турар. Улус ажыл-агыйында ниитизи-биле штаттыг расписание ёзугаар специалистерниң ниити санының 8 хуузу практиктер ажылдап турар. Оон иштинде үлетпүрде олар 9,3 хуу, тудугда—14,5 хуу, транспортта— 35,6 хуу, көдээ ажыл-агыйда — 21 хуу. Шылгап көрүүшкүнден алгаш көөрге, оларның чамдызын солууру негеттинип турар.

Байдал ындыг турда хамыктың мурнунда түс черниң өөредилге черлеринге специалистерни белеткеп үндүрериниң көвүдедириниң аргаларын республикада долузу-биле ажыглавайн турар. Ол өөредилге черлеринге студент аныяктарны өөредип кижизидер ажылда шыңгыы четпестер бар. Оон түңнелинде сөөлгү үш чылда Кызыл хоорайның өөредилге черлеринде 400 хире студентилер болгаш сургуулдар өөредилгезин ара каггаш. Чүгле 1978—1979 өөредилге чылында 120 ажыг кижи, башкы институдунда—28, политехниктиг институттуң филиалында — 23, медучилищеде—15, көдээ ажыл-агый техникумунда — 20 кижи өөредилгезин ара каапкан.

Специалист кадрларны белеткээр дээш республикадан дашкаар бар аргаларны чөп ажыглаар херек. Баштайгы ийи чылда студентилерниң өөредилгезинче онза кичээнгейни салыр херек. Конкурстан дашкаар дээди өөредилге черлеринге өөренип киргеннерниң 30 хуу хиреэн өөредилгениң төнчүзүнге четпейн, ону ара каап турар фактылар дүвүрээзинни болдурар ужурлуг. Ындыг байдалдар институттарга болгаш техникумнарга кирип турар дыка хөй студентилерниң ниити билииниң кошкаа-биле тайылбырлаттынар. Хөй-хөй школаларда ылаңгыя орус дылга болгаш литературага, математикага, физикага болгаш химияга өрүлеткен демдектерни өөреникчилерге салып берип турар. Эрткен чылын көдээ ажыл-агыйның дээди өөредилге черлериниң белеткел салбырларынга өөренип кирген 87 кижиниң 26-зы дедир чанып келген. Ынчангаш школаларга өөредилгениң бедик шынары дээш демисел эң чугула сорулгаларының бирээзи болуп артпышаан. Республиканың ниити билиг школаларынга болгаш өөредилге черлеринге өөреникчилерниң өөредилгезиниң бүгү системазын сайзыраңгайжыдар, өөредилгениң шынарын экижидер талазы-биле элээн хөй хемчеглерни боттандырар сорулга салдынган. Чурттуң институттарының конкурстан дашкаар черлеринге абитуриентилерни шилип алыр, студентилерниң өөредилгезин ара каар чоруун болдурбас талазы-биле ажылдың деңнелин бедидер сорулга салдынган.

Бүдүрүлгелерден болгаш организациялардан, совхозтардан билиглиг, эки белеткелдиг оолдар, кыстарны дээди өөредилге черлеринге, техникумнарга чорудар дээш ажыл-агыйжы удуртукчуларның харысалгазын бедидери чугула. 1976—1978 чылдарда дээди өөредилге черлеринге стипендиаттар чорудар талазы-биле совхозтарга берген онаалда чүгле 44 хуу күүсеттинген, план ёзугаар 305 кижини чорудар тургаш чүгле 133 кижини өөредип, техникумнарда 348 кижиниң орнунга 121 кижи өөренип турар.

Бот-өөредилгени дамчыштыр дээди болгаш ортумак эртемниг специалистер белеткээриниң аргаларын бүрүн ажыглавайн турар. Ажыл-агый удуртукчуларының талазындан заочник кижиниң негелделерин барымдаалавас, чамдыкта сессияларже өөренип чорууруун өй-шаанда чөпшээревес чоруктар болгаш өске-даа четпестер бар.

Бисте дээди өөредилге черлерин доозуп турар специалистерниң тодаргай учеду ам-даа тургустунмаан. Оларны ажылга киирер, ажылдап турар черинге турумчудар талазы-биле тодаргай угланыышкынныг ажыл чорутпайн турар. Чамдык министерстволарда, ведомстволарда, бүдүрүлгелерде, совхозтарда, албан-организацияларда специалистерниң ролюн кудулаткан, ажылга оларның материалдыг сонуургалын хандырбайн, оларның мергежилин бедидеринче, амыдырал-чурттаалгазынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче кичээнгей салдынмайн турар. 1978 чылда республикага 881 специалист келген, а 631 кижи оон үнүп чоруткан. Тываның даг-дүгү арыглаар В. И. Ленин аттыг комбинадынга 60 кижи келген, а 49 кижи республикадан дашкаар чорупкан. «Тыва кобальт» комбинатка 48 кижи келген, а 53 кижи оон үнүп чорупкан. Тудуг организацияларынга келген 90 кижиден 85 специалист үнүп чоруткан.

Ынчангаш специалистерни быжыглаар талазы-биле байдал дүвүренчиг болуп турар-дыр. Кадрларны чурттаалга бажыңнары-биле хандырарында бергелер-биле кады специалистерниң ажылын чамдык удуртукчуларның кичээнгей чок, доңгуң, бюрократсыг көөр чоруу ажылдан үнер-кирер чорукка салдарлыг боор турар. Инженер-техниктиг ажылдакчыларның чедишпезин өөренип көрбүшааң, оларны ажылдаар черлеринде ажыглап турарының фактыларын сайгарып көөрү чугула. Олар «Тыва кобальт» комбинатта—115, транспорт эргелелинде —53, Тываның даг-дүгү арыглаар В. И. Ленин аттыг комбинадында—180, «Сельхозтехниканың» күрүне комитединде—36, «Тыва тудуг», «Тыва көдээ тудуг» трестерде 9 кижи болуп турар. Оон ыңай чамдык специалистер мергежилиниң аайы-биле ажылдавас, хоорайларга ажылга кирерин оралдажыр, ажылдалып чоруткан черлеринче баарындан ниы бүрү чылдагаан-биле ойталаар фактылар бисте бар. Ылаңгыя көдээ ажыл-агый специалистеринге болгаш башкыларга ол хамааржыр.

СЭКП хоорокому, райкомнары болгаш хоорайкүүскомнар, министерстволар, ведомстволар, оларның удуртукчулары специалистер-биле ажылды экижидер, оларның идей-политиктиг, ажыл-ишчи деңнелин бедидер, ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, төлептиглерни өй-шаанда дешпидер дугайында доктаамал сагыш салыр херек. Специалистерни дээди өөредилге черлеринге, техникумнарга чедип алган билиглеринге дүүштүр ажыглаарынче шыңгыы кичээнгей салыры чугула.

СЭКП-НИҢ XXV съездизиниң, партия ТК-ның Пленумнарының салганы чугула сорулгаларны чедиишкиниг шиитпирлээри ажыл-агый удуртулгазының деңнелиниң улам ыңай бедидеринден хамааржыр.

Удуртукчу кадрларны шилиириниң болгаш өөредириниң тодаргай системазы обласатың партия организациязында тургустунган. Удуртур албан-дужаалче ажылдакчыларны дешпидерле СЭКП обкому, тус-тус партия комитеттери кадрларны шилиириниң ленинчи принциптерин удуртулга болдуруп, оларның политиктиг болгаш ажыл-ишчи шынарларын, организакчы аргаларын өөренип көрүп турар. Удуртукчу бүрүзү ажылчы чоннарының билдилиг кижизидикчизи болган турарынче сөөлгү чылдарда онза кичээнгей салып турар апарган.

Бо беш чылда дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлериниң баазазынга, республикада доктаамал ажылдап турар курстарның база республикадан дашкаар материалдыг бүдүрүлгениң адырларының бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының удуртукчулары, кол специалистери 1500 кижи билиин бедиткен.

Удуртукчу ажылдакчыларны белеткеп турарында, оларның мергежилин бедидеринде четпестер бар. Ажыл-агый талазы-биле удуртукчуларны мергежилдиг кадрлар-биле четчелеп турарында бергелер бар. Үлетпүр, транспорт, тудуг организацияларының удуртукчуларының 60 хуузу дээди эртем чок. Совхозтарның 66 директорларындан 10 кижи көдээ ажыл-агыйның специалистери эвес боор турар.

Удуртукчу кадрларның солчур чоруу ам-даа хөй. Сөөлгү үш чылда үлетпүр болгаш транспорт бүдүрүлгелериниң удуртукчуларындан 17 кижи, тудуг организацияларындан 31 удуртукчу, совхозтар директорларындан 50 ажыг кижи солушкан, оларның аразындан 18 кижини ажылын үгбаан болгаш ат-алдарын баксыраткан дээш ажылдан үндүрген. Бо бүгү дээрге СЭКП обкомунуң кизистериниң, Министрлер Чөвүлелиниң, СЭКП хоорокомунуң болгаш райкомнарының, «Тыва даг-дүгү тудуг» ТЭ, «Тыва кобальт» комбинаттың партькомнарының, хоорай болгаш райкүүскомнарының, министерстволар болгаш ведомстволар удуртукчуларының удуртукчу кадрларны белеткээр болгаш кижизидер талазы-биле кошкак ажылдаарының түңнели болур-дур.

Кадрларның мергежилин бедидерин организастап турарында улуг четпестер бар. Сөөлгү үш чылда чүгле 15 совхоз директору билиг бедидериниң курстарынга өөренген, үлетпүр, транспорт болгаш тудуг организацияларының удуртукчулары шак ындыг курстарга херек кырында өөренмейн турарлар. 1978 чылдың октябрьда СЭКП обкомунуң бюрозу республиканың улус ажыл-агыйының удуртукчу ажылдакчыларының болгаш специалистериниң мергежилин бедидер дугайында айтырыгны чугаалашкан. 1978 чылдың декабрь 1-ден эгелеп Кызыл хоорайга, Ак-Довуракка, Хову-Аксы суурга, Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязынга улус ажыл-агыйының удуртукчу кадрларының болгаш специалистериниң билиг бедидериниң доктаамал ажылдаар курстарын, улусчу университеттерин организастаары көрдүнген турган. Ынчалза-даа ук шиитпирни СЭКП Кызыл хоорокому, Барыын-Хемчик болгаш Таңды райкомнар, «Тыва даг-дүгү тудуг» ТЭ, «Тыва кобальт» комбинаттың парткомнары, Көдээ ажыл-агый министерствозу, өөредилге черлериниң удуртукчулары амыдыралга боттандырбаан. СЭКП обкомунуң кизистери, республиканың Министрлер Чөвүлели ук документиниң өй-шаанда амыдыралга боттандырар дээш чогуур кичээнгей салбаан.

Чамдык күрүне, ажыл-агый органнарының удуртукчулары оларга көргүскен бедик бүзүрелди шынзыдып шыдавайн, боттарынга хамааржып турар бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларны кошкак удуртуп, ажыл-агыйже ханылавас, албан-дужаалын өскээр ажыглап, амыдыралга төлеп чок чоруун көргүзүп турарын демдеглээр апаар.

Ажыл-агый талазы-биле удуртукчу кадрларны белеткээринче болгаш билиин бедидеринче доктаамал сагыш салыры кончуг чугула болуп турар. Даандырган ажыл-херек дээш хууда харысалганы бедидерин, партия болгаш күрүнениң сагылга-чурумун хажык чокка сагырын чедип алдынмаан, кадрларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп, оларның бот-тускайлан болурун, ажылга чогаадыкчы инициативалыг чоруун чедип алырынга дузалаар ужурлуг бис.

КҮШ-АЖЫЛ КУРЛАВЫРЛАРЫН ТУРГУЗАРЫ БОЛГАШ ЧОННУ АЖЫЛГА АЖЫКТЫГ КЫЛДЫР САЙГАРА ТУРГУЗАРЫН ХАНДЫРАРЫ

МАҢАА хамаарыштыр дараазында тодаргай сорулгаларны шиитпирлээр ужурлуг бис: аныяктарны бүдүрүлгеге белеткеп, хаара тудар болгаш быжыглаар ажылды экижидер; ажылдавайн турар чонну бүдүрүлгеже хаара тудар; административ-экономиктиг девискээр бүрүзүнүң онзагай чүүлдерин барымдаалап тургаш, күш-ажыл курлавырларын ажыглаарын экижидер.

Ажыл күжүнге херегледи дуглаар кол үндезин аныяктарны ниитиге ажыктыг күш-ажылче хаара тудары болур. Республикадан чыл санында-ла ийи муң ажыг оолдар, кыстар күш-ажылчы коллективтерге немежип кирип турар. Чүгле оңгу беш чылдың үш чылында он класс доосқан 3225 доозукчуну улус ажыл-агыйынче ажылдадып чоруткан, олардан 591 кижи үлетпүрже, 538 кижи тудугже, 1235 кижи көдээ ажыл-агыйже, өске адырларже 861 кижи чоруткан. Школачыларның күш-ажылчы кижизидилгезиниң болгаш өөредилгезиниң талазы-биле республикада чамдык арга-дуржулга бар апарган. Ындыг турбуже партия-совет органнар, Чырыдыышкын министерствозу, Көдээ ажыл-агый министерствозу, Күш-ажыл талазы-биле эргелел, Профессионал-техниктиг өөредилге эргелели, хоорай болгаш райкүүскомнар школачыларның күш-ажылчы кижизидилгезинче, күш-ажылчы өөредилгениң материалдыг баазазын быжыглаарынче кошкак кичээнгей салып турар. Школалар аразының өөредилге-бүдүрүлге комбинаттарының четкизин калбартыр, үлетпүр-бүдүрүлгелеринге, совхозтарга өөреникчилерниң бүдүрүлге өөредилгезиниң цехтерин, участоктарын тургузар талазы-биле практиктиг хемчеглер алдынмайн турар. «Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттарының цехтеринде бүгү-ле аргалар бар турда-ла, өөреникчилерниң өөредилгезин организаставаан.

«Тээли», «Мурнакчы», «Найырал», «Ак-Туруг» болгаш өске-даа чамдык ажыл-агыйларның удуртукчулары өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадаларының төптерин мынчага дээр тутпаан. Школаларга машиноведение кабинеттерин база дерип бербээн. Чамдык совхозтар школаларга чугула техниканы хандырып бербээн, башкы кадрлар-биле хандырбайн турар. Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Улуг-Хем, Өвүр, Тес-Хем районнарының чамдык школаларында үстүкү классчыларны мал ажылының үндезиннеринге өөредир ажыл багай тургустунган.

(Уламчызы 3-кү арында).

СЭКП Тыва обкомунуң II пленуму

КҮШ-АЖЫЛ КУРЛАВЫРЛАРЫН АЖЫГЛААРЫНЫҢ АЖЫКТЫЫН БЕДИДЕР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Ниити билиг школаларының өөреникчилериниң өөредилгезин, кижизидилгезин улам сайзырангайжыдар болгаш оларны күш-ажылга белеткээр дугайында» доктаалында айытканы ёзугаар өөреникчи аныяктарның күш-ажылчы белеткелин экижидер талазы-биле хемчеглерниң комплекзин ажылдан кылыры болгаш амыдыралга боттандырары чугула бооп турар. Өөреникчилерниң профүтланышкын талазы-биле хоорай, район чөвүлелдериниң ажылын экижидери, чоокку ийи чылда өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадаларының төптерин тудары, школалар аразының өөредилге-бүдүрүлге комбинаттарын, бирги ээлчегде Чадаана, Туран, Шагаан-Арыг, Ак-Довурак хоорайларга, Хову-Аксы, Сарыг-Сеп суурларга, улуг бүдүрүлгелерге, совхозтарга цехтерни, участоктарны тургузары, ортумак школаларга профүтланышкын кабинеттерин дерири чугула. Чамдык мергежилдер аайы-биле үстүкү класстыларны цехтерниң, бригадаларының, фермаларының боттарынга өөредири, бедик мергежилдиг күш-ажыл башкылары-биле школаларны четчелээри негеттинип турар. Ортумак школа доозукчуларын ажылга таарыштыр тургузар ажылды чугулага көөр ужурлуг.

Аныяктарның күш-ажылчы кижизидилгезинге дагдыныкчыларның ролюн улам ыңай бедидерин чедип алыр. Ам бистиң республикада 2500 хире дагдыныкчылар боттарының байлак амыдыралчы дуржулгазын, ажылга арга-мергежилин аныяктарга дамчыдып берип турарлар. Дагдыныышкын херээ чамдык коллективтерде сайзыраваан база айтыр апаар. Ооң дугайында мындыг фактылар херечилеп турар. Училищелер, ортумак школалар дооскан муң ажыг аныяк бүдүрүлгечилерни кымга-даа быжыглаваан, комсомолчу-аныяктарның 36 коллективи, үш муң ажыг аныяк ажылчыннар эрткен чылдың планныг онаалдаларын күүсетпээннер. Дагдыныышкын шимчээшкининиң калбартырынга партия, совет органнар, ажыл-агый, профэвилел, комсомол удуртукчулары бүгү талалыг сагыш салыр ужурлуг.

Сески болгаш тоску беш чылдарда республиканың улус ажыл-агыйы бажың болгаш хуузунда дузалал ажыл-агыйда хаара туттунган кижилерни киириштир элээн хостуг күш-ажылчы курлавырлыг турган. Сөөлгү чылдарда мооң мурнунда ажылга хаара туттунмаан турганнарны ниитилел бүдүрүлгезинде бүрүн хаара туткан. 1970 чыл-биле деңнээрге ниитилел бүдүрүлгезинде хаара туттунмааннарның саны үш катап эвээжээн азы күш-ажыл курлавырларынга хамаарыштыр 1,5 хуу болуп турар. Бажың ажылында болгаш хуузунда дузалал ажыл-агыйында хаара туттунганнар ажылчын күжүн долдурарынга чугула үндезин болбас-даа болза, ону база дөмей-ле ажыглаар апаар. Шак ындыгларның үчёдун таарыштыр тургузары чугула.

Бо чылдың апрель айда үр үеде кая-даа ажылдавайн келген кижилерниң (хөй уруглардыг иелерден болгаш өг-бүле ээлеринден аңгыда) даназын тургускан. Оларның ниити саны 152 болган. Хар-назы талазы-биле алырга 28 хар чедир 85, 49 хар чедир 54, 50 хардан өрү 13 кижи кайда-даа ажылдавайн турар. Оларның 63 хуузу азы 96 кижи эр улус. Ниитилел бүдүрүлгезинде хаара туттунмаан кижилерниң бисте бар бооп турарын бо факт көргүскен. Сорулга болза бо кижилерни ниитилелге ажыктыг күш-ажылга хаара тудары болур.

Херээженнерниң күш-ажылын ажыктыг ажыглаар, оларны аар болгаш хоралыг байдалдыг ажылдан хостаар талазы-биле республиканың партия, совет, ажыл-агый органнары база хөй-ниити организациялары эвээш эвес хемчеглерни боттандырып турар. Херээжен чонунуң күш-ажылын кодээ ажыл-агыйга, чонунуң амыдырал хандырылгазының черлеринге хоойлужудулгада көрдүнгенинге дүүштүр шын ажыглаарынче кичээнгейни күштелдирер херек. Оларның күш-ажылын долу болгаш эң ажыктыг кылдыр ажыглаары-биле ажыл-амыдыралынга бүгү талалыг таарымчалыг байдалдарны тургузуп, уруглар албан черлериниң четкизин калбартыры чугула.

Улус ажыл-агыйын ажылчын күжү-биле долу хандырып ап болурунуң база бир аргазы болза пенсияже үнген кижилерниң күш-ажылын ажыглаары болур. Бо чылдың январь 1-де байдал-биле алырга, бисте 11 муң 750 пенсионер бар бооп турар, ынчаарга оларның чүгле 26 хуузу азы 3 муң хире кижи ниитилелге ажыктыг ажылда туттунган болган. 1978 чылдың сезоннуг ажылдарынга 600 хире пенсионер хаара туттунган турган. Моон алгаш көөрге, пенсионерлерниң хөй кезии ажылдавайн турар. Бистиң пенсионерлеривис боттарының хире-чергези-биле ажыктыг хөй ажылды кылып болур. Чижээлээрге, садыг, коммунал-амыдырал хандырылгазы, харылзаа, транспорт дээш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларынга оларны ажылдадып болурунуң аргазы бар. Бо айтырыгны чогаадыкчы ёзу-биле өөренип көөр херек.

АЖЫЛЧЫН күжүн тус-тус районнарның онзагай байдалдарын өөренип көрүп тургаш, таарыштыр тургузуп, ажыглаары кончуг чугула. Чижээлээрге, Улуг-Хем районга тудугжулар хөйү-биле негеттинип турар. Амгы үеде ында кереэлиг ажылдаар тудуг организацияларынга 1,7 муң тудугжу негеттинип турар. Келир чылын оон ийи катап хөй кижи негеттинер апаар. Ол районга бо айтырыгны чогумчалыг кылдыр шиитпирлээри-биле ук районнуң кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткеш, ында ажылдап турар кижилерниң чамдыызын тудуг организацияларынче чорудары болур. 1978 чылда Улуг-Хем районнуң совхозтарында ажылдап турар бир кижи 2 муң рубльдиң, ооң иштинде «Күш-ажылдың хостуу» совхозка—1242 рубльдиң продукциязын бүдүрген. Ынчаарга Бий-Хем, Каа-Хем, Таңды районнарда бо көргүзүг 1,5—2 катап улуг бооп турар.

Төп районнарның удуртукчулары кайы-даа ажыл-агыйга механизатор кадрларның чедишпейн турарындан чогуур түңнелди кылыр ужурлуг, чүге дээрге ындыг кадрлар чыл келген тудумна чедишпестеп турар. Чөөн-Хемчик районда ажыл кылбайн турар кижилерни ниитилелге ажыктыг ажылга хаара тудар хемчеглерни алза чогуур. Тожу районнуң партия, совет органнары кадрлар белеткээр ажылче кичээнгейни күштелдирер ужурлуг, ооң-биле чергелештир аныяктарны тус-тустап өөредир болгаш дагдыныкчылар ажылын күштелдирер херек. Чүге дээрге ындыг чергелиг ажылдар бо районда доктаамал чорувайн турар.

Кызыл хоорайның партия, совет болгаш ажыл-агый органнары бүдүрүлгелер болгаш организациялар аразынга ажылчыннарның аай-дедир солужуп турарын болдурбас хемчеглерни алза эки. Ажылчын күжүнге хамаарышкан айтырыглар өске-даа районнарда бар. Оларны анализтеп көрүп тургаш, күш-ажыл курлавырларын боттарының девискээрлеринге болур-чогууру-биле шиитпирлээр тодаргай хемчеглерни хоорайның болгаш районнарның удуртукчулары алыр херек.

АЖЫЛГА КИИРИП АЛЫРЫНЫҢ БОЛГАШ АЖЫЛЧЫН КҮЖҮН ТААРЫШТЫР ХУВААРЫНЫҢ СИСТЕМАЗЫНЫҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИ

АЖЫЛЧЫН күжүн таарыштыр эде хуваары күш-ажыл курлавырларын ажыктыг ажыглаарынга улуг ужур-дузалыг. Республикада бо ажылды күш-ажыл органнары углап-башкарып турар. 1970 чылдан бээр республиканың барыын районнарындан төп районнарже элээн хөй өг-бүлелерни көжүрген. Кызыл, Бий-Хем, Таңды болгаш Каа-Хем районнарның совхозтарында хөй санныг малчыннар, механизаторлар келген. Барыын талакы районнарда күш-ажыл курлавырлары ам-даа бар болганда ол ажылды моон соңгаар-даа план ёзугаар боттандырары чугула.

Республиканың тудуг болгаш үлетпүр черлеринче ажылчыннар чорудар ажыл боттанып турар. Ынчалзажок ажылчын күжүнүң организастыг чыылдазын ам-даа четпес боттандырып турар бис. Чүге дээрге тудуг организацияларында, үлетпүр-бүдүрүлгелеринде хөй ажылчын чедишпейн турар. Ажылчыннарның организастыг чыылдазын, оларны ажылга хүлээп алырын Барыын-Хемчик, Улуг-Хем районнарда, Кызыл хоорайда чедимчелиг боттандырып турар. Өске районнарда бо ажылды эки деп болбас.

Кижилерни ажылга хүлээп алырының, күш-ажыл курлавырларының айтырыының талазы-биле информацияның чарлал ажылы республикада кончуг кошкак тургустунган. ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының төөгү, филология болгаш философия институдунуң социология килдизиниң болгаш Тываның эртем-шинчилел институдунуң 1970 чылда чоруткан шинчилелдери дараазында чүүлдерни тодараткан. Хоорайларда чурттап турар 1533 тыва кижиден ажылга канчап кирип алганын силер деп айтырыг салган. Оларның 46,6 хуузу боттарывыс ажыл тып алган бис, 14,9 хуузу шалчыдылге бижиктери-биле, 4,5 хуузу дөргүл-төрелдеривистиң дузазы-биле, а чүгле 3 хуузу организастыг чыылда шугуму-биле деп харыыны берген. Моон алгаш көөрге кижилерни ажылга киирерин таарыштырып башкарар талазы-биле хөй-ниитиниң пунктуларын хоорайларга тургузар үе келген.

Күш-ажыл курлавырларының органнарын күш-ажыл органы кылдыр эде организастааны-биле холбаштыр оларның ажылчын күжүн ажыглап турарынга күрүне контролюн күштелдирер талазы-биле эрге-хүлээлгелерин улгаткан. Ооң-биле кады оларның эргелел аппаратының штады база улгаткан.

Ажылчын күжүнүң ажыглалынга күрүне контролюн күштелдиргени чаа бүдүрүлге күчүлерин чогуур хуусаазында ажыглалга кииреринге улуг ужур-дузалыг болур. Чүге дээрге ажыл-агый удуртукчуларының хөй кезии туттунуп турар объектилерге херектиг ажылчын күжүнүң чүгле 25—30 хуузун организастыг белеткеп алгаш, а артканнарын өске бүдүрүлгелерден үндүрткен кижилерниң күсели-биле четчелеп алырын планнап турар. Ол үндезини-биле шын эвес практика — бүдүрүлгелерниң боттарынга-даа, а чамдык таварылгаларда бүдүн адырга-даа ол таарымча чок байдалдарны тургуза берип болур. Ажыглалга киирип турар бүдүрүлгелерниң бүдүрүлге күчүлериниң айыткан хуусаазында долузу-биле шиңгээттинип алдынмайн турарының бир кол чылдагааны бедик мергежилдиг ажылчыннарның чедишпейн турарында. Бо айтырыгны чогумчалыг шиитпирлээринче эң улуг кичээнгейни салып, болдунарла хемчеглерни алыр херек. Туттунуп турар объектилерге кадрларны белеткээр, ажыглалда кирип турар күчүлерни ажылчыннар-биле четчелээр дээш министерстволарның болгаш ведомстволарның, бүдүрүлге болгаш организация черлериниң кандыг ажылды боттандырып турарынга күрүне контролюн күштелдирер херек. Амгы үеде айтырыг ынчаар тургустунуп турар.

Күш-ажылдың ниити курлавырларын дилеп тывары, ажылга таарыштыр хуваарының улус ажыл-агыйынга улуг ажыктыын барымдаалавышаан, ажылчын күжүнүң ажыглалынга контрольду бүгү деңнелдерге тургусса чугула. Бо ажылды план ёзугаар боттандырып, ооң доктаамал чоруттунуп турарын чедип алыр херек. Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, хоорайкүүскомнарның, министерстволарның болгаш ведомстволарның, оларның удуртукчуларының бо ажылды доктаамал чорудуп, четпестерни илереткеш, оларны чайладып ап турарын чедип алыр херек.

Улус ажыл-агыйын кадрлар-биле план ёзугаар четчелээрин хандырар талазы-биле ажылын Республиканың күрпланы, Күш-ажыл талазы-биле эргелел экижидер ужурлуг. Бо ведомстволар республиканың чонунуң өзүлдези, чоннуң бүдүрүлгеде киришпейн турар кезектери, келир үениң күш-ажыл курлавырларын кайын тургузуп алырын, оларны адырларынга таарыштыр хуваары дээш оон-даа өске айтырыгларны үргүлчү өөренип көөр ужурлуг.

Күш-ажыл курлавырларының дугайында айтырыгны үргүлчү болгаш ханызы-биле өөренип көөрү-биле Республиканың күрпланының, Күш-ажыл талазы-биле эргелелдиң, ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының экономика лабораториязының, ВАСХНИЛ-диң Сибирь салбырының экономика секторунуң, Тываның эртем-шинчилел институдунуң болгаш өске-даа организацияларның күжениишкиннерин каттыштырза чогуур. Күш-ажыл курлавырларының шимчээшкининиң тургустунуп кээп турарын углап-башкарар талазы-биле өске областарның, крайларның, республикаларның ажыглап турар дуржулгазын өөренип көрүп, ажыглаары кончуг чугула.

Бо айтырыгны СЭКП обкомунуң пленумунда чугаалажып көрүп турары улуг ужур-дузалыг. Ол чорук күш-ажыл курлавырларын ажыктыг ажыглаар, кадрлар белеткелин экижидер талазы-биле партия, совет болгаш өске-даа күрүне органнарының ажылын күштелдиреринге эки салдарны чедирер. Ол чорук СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин боттандырарынга болгаш республиканың экономиказын, культура тургузуушкунун моон ыңай шапкын хөгжүдеринге областың партия организациязынга дузалаар.

* * *

Илеткел төңген соонда саналдар эгелээн.

Бир дугаарында СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары **К. А. Маспык-оол** сөс алган.

— СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтиң АКШ-тың президентизи Дж. Картер-биле чугаалажышкыннарының чедиишкинниг дооступ, стратегтиг шаап халдаашкын чепсектериниң бүдүрерин кызыгаарлаар дугайында совет-америк керээге ат салганын районнуң ажыл-ишчилери бүрүн долу чүүлдүгаавып турар. Делегейге быжыг тайбың, коммунизм дээш мөгег-шылаг чок демиселчи Л. И. Брежневке өөрүп четтиришкинниң сөстериниң олар чүректиң ханызындан илергейлеп турар — деп, ол чугаалаан.

Районнуң бүгү ажыл-агыйларынга, суурларынга тускай политхүннү эрттирген болгаш ол хүн хөй санныг лекцияларны, беседаларны чурттакчы чонга номчаан.

Оңгу беш чылдың дөрткү чылының планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседир дээш улуг-хемчилер кызымак ажылдап турар. Малдан алыр продукцияны бүдүрериниң чартык чылда планын районнуң кодээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери чедиишкинниг күүседир дээрзин К. А. Маспык-оол саналынга чугаалаан.

Оон-биле чергелештир, чедир кылдынмайн турар ажылдар ам-даа хөй дээрзинге ол доктааган.

Чаа Шагаан-Арыг хоорайның тудуу-биле холбаштыр районда тудуг ажылы кол адырның бирээзи апарган. Ынчангаш партия, совет органнарның кол кичээнгейи олче угланган турар ужурлуг. Ынчалзажок тудуг ажылының темпизи кошкак. Ылаңгыя «Шагонартяжстрой» трестиң 19, 20 дугаарлардыг мехколонналары планныг онаалдаларын эрткен беш айларда күүсетпээн.

Улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдың чедиишкини кадрлар айтырыын чогумчалыг шиитпирлээринден кол хамаарыжыр. Ынчалдажок районнуң ажыл-агыйларынга, тудуг организацияларынга 700 чыгыы ажылчын ам-даа негеттинип турар.

«Ак-Туруг», Жданов аттыг совхозтарда механизатор кадрлар чедишпезинден олар чүгле бир ээлчегге ажылдаарынга четчир. Районнуң сүт-бараан фермаларында хол-биле кылыр ажыл хөй.

Ылаңгыя тудугжу кадрлар мергежили чавыс, а «Шагонартяжстрой» трестиң өөредилге комбинады бар-даа болза, ооң материалдыг баазазы кошкак.

Чаа Шагаан-Арыг хоорайның тудуу эгелээнден бээр 6 чыл ашкан. Ында ажыл-ишчи, тура-соруккур, бодунуң херээниң мастерлери хөй. Ынчалза-даа оларның ажыл-ижин бижээн очерктер, чогаалдар, ырылар, чурумалдар республика солуннарының арыннарында чок. Ол дугайында чогаадыкчы ажылдакчылар тудугжуларга өрелиг дээрзин К. А. Маспык-оол саналынга чугаалаан.

— СЭКП обкомунуң II пленумунга күш-ажылчы курлавырлар дугайында айтырыгны чугаалажып турар үезинде болган кол айтырыг дыр — деп, СЭКП Кызыл хоорткомунуң бирги секретары **Б. П. Свинцов** саналының эгезинге чугаалаан.

Беш чылдың эгезинден бээр хоорайның улус ажыл-агыйынга ажылдаары-биле 8,5 муң ажылчынны белеткээн болгаш 7900 ажылчынның мергежилин бедиткен дээрзин оратор демдеглээш, ажылчын кадрларның белеткелинче СЭКП хоорткомунуң, хооркүүскомунуң талазындан чогуур кичээнгейни угландырып турарын чугаалаан.

Ынчалзажок күш-ажылчы курлавырлар дугайында айтырыгда чедир шиитпирлеттинмээн чүүлдер хөй. Ылаңгыя хоорайның үлетпүр-бүдүрүлгелеринге, тудуг организацияларынга ам-даа 1500 ажылчын чедишпейн турар. Ол ажылды бүдүрүлгелерниң удуртукчулары чогуур кичээнгейге албайн турганын Б. П. Свинцов саналынга демдеглээн. Ылаңгыя Кызылдың тууйбу заводунда, пиво, хлеб заводтарында ажылчыннар саны ам-даа четпес, ажылдыында кошкак организастаашкындан ажылчыннарның ажылдан үнер-кирер чоруу хөй.

Бүдүрүлге күчүлерин тудуп эгелээрде, аңаа ажылдаар ажылчыннарның чурттаар бажыңынче кичээнгей салбас чүүлдер ам-даа уламчылавышаан.

Хоорайның чаа хлеб заводунуң тудуу эгелезе-даа, ооң ажылчыннарынга чурттаар бажыңнарның тудуун планнаваан.

«Тыва тудуг», «Тыва септелге тудуг» трестерде ол талазы-биле ажыл база кошкак тургустунган.

Хоорайның № 4 профтехучилищезиниң сургуулдары боттарының бүдүрүлге практиказын «Тыва тудуг» трестиң тудугларынга эрттирип, ажылчын мергежилди оон шиңгээдип ап турар. Ынчалзажок хоорайның тудуг организацияларынга оларның хөй эвес кезии доктаамал ажылдаары-биле артып каап турары таарышпас дээрзин оратор түңнелинде чугаалаан.

Чөөн-Хемчик район — чурттакчы чонунуң санының талазы-биле улуг районнарның бирээзи. Республиканың кодээ ишчилериниң 16 хуузу ол районда чурттап турар дээрзин СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары **Н. С. Бойду** саналының эгезинге чугаалаан.

Ажылчын кадрлар-биле ажыл-агыйларны, үлетпүр-бүдүрүлгелерни, тудуг, транспорт организацияларын хандырарының айтырыы СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң кичээнгейиниң төвүнде. Оңгу беш чылдың эрткен 3 чылдарында кодээ ажыл-агыйга 300 ажыг ажылчынны белеткээн, 167 ажылчын билиг-мергежилин бедиткенин оратор чугаалаан.

Күш-ажылчы курлавырларны ажыглап турарында четпестер база бар дээрзин Н. С. Бойду саналынга демдеглээн. Ылаңгыя күш-ажыл кылып шыдаар хөй-хөй чурттакчы чонну ажылче хаара тудар талазы-биле четпес ажылдап турарын ол боттуругумчулекчи ёзу-биле чугаалап, ажылчыннарның ажылдан үнер-кирер чоруу ылаңгыя тудуг организацияларында хөй дээрзин демдеглээн. Районда бар 4 тудуг организациязында ажылчын кадрларның 65 хуузу эрткен чылын солушкан бооп турар.

Хөй ажылының комплекстерин, улгаттырган кодаштарны тургузарын районда эгелээн. Ылаңгыя «Чыраа-Бажы» совхозта ол ажылче кичээнгейни күштелдиргенин саналынга ол демдеглээн.

—Тудугжунуң мергежили чер кырында эң тайбың, хүндүткелдиг мергежилдерниң бирээзи — деп, «Кызыл тудуг» эргелелиниң дашчызы **В. Е. Дубинина** саналынга чугаалаан.

Тудугда кадр айтырыы партия, совет, профэвилел болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларының кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг. Ол талазы-биле эвээш эвес ажыл кылдынган, ындыг-биле кылыр ажылдар эвээжээн. Хоорайның № 4 профтехучилищезиниң сургуулдары трестиң тудугларынга ажылдаар кол өзек болуп турар.

Аныяк ажылчыннарга дузалажыр дагдыныкчылар бисте хөй. Каш-ла чыл мурнунда Салават Сержи тудугга ажылдап келген. Бригадир М. Шиповаленко ону дагдынып алгаш, амыдыралдың оруунче базымнарны углап каан. Ам С. Сержи боду дагдыныкчы апарган.

Тудугда четпестер ам-даа хөй. Ажыл шагы үзер, чурум үрээр чоруктар бар. А кадрларны бүдүрүлгеге быжыглаарынга, оларның амыдырал-чуртталгазынче, дыштаныылгазынче чогуур кичээнгейни угландырары база кол черни ээлээр дээрзин В. Е. Дубинина саналынга чугаалаан.

Коммунистиг партия совет кижилерниң амыдыралын улам чаагайжыдарынче доктаамал кичээнгей салып турар — деп, Тыва АССР-ниң чонунуң амыдырал хандырылгазы министри **С. К. Буянды** чугаалаан. Хандырылга албанының материал-техниктиг баазазы чыл келген тудум быжыгып турар. Ынчалза-даа кижилер-биле, кадрлар-биле ажыл — кол чергениң айтырыы.

Чонга ачы-дуза чедирериниң хемчээли улгадып турары-биле чергелештир бо адырның янзы-бүрү бүдүрүлгелеринге ажылдаарынга ам-даа 400 хире кижи негеттинип турар. А оң бирги беш чылда ол сан оон-даа өзер. Ынчангаш министерство дээди болгаш ортумак тускай эртемниг кадрларны белеткээр талазы-биле эвээш эвес практиктиг хемчеглерни ап чорудуп келген. Маңаа профориентацияга хамаарышкан ажылдарны школаларга экижидеринге киржип тургаш, 8—10 класстар дооскан оолдар, кыстарны дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринге өөредиринче кичээнгейни угландырган. Ол ышкаш министерствонуң бодунуң өөредилге-бүдүрүлге комбинадынга ортумак тускай мергежилдиң кадрларын чыл бүрүде белеткеп турар.

Чурттуң янзы-бүрү өөредилге черлерин доосан аныяк специалистер республиканың амыдырал хандырылга бүдүрүлгелеринге ажылдаары-биле чылдың-на хөйү-биле кээп турар. Ынчалзажок чурттаар бажың-балгат чогундан оларның чартык кезии дедир чоруй баар таварылгалар хөй. Оон уламындан чаа, нарын дериг-херекселдер бүдүрүлгелерде долу күш-биле ажыглаттынмайн турар.

Амгы үеде республиканың кайы-даа хоорай, суурларында чонунуң амыдырал хандырылга черлериниң ажылынга хамаарышкан медээ ап, чүве айтырып алыр чер чок. Ынчангаш чер-черлерге айтырыг-харыы бюроларын тургузар өйү келгенин министр чугаалаан.

— Улус ажыл-агыйын кадрлар-биле четчелээриниң кол курлавыры — аныяктар. Чылдың-на улус ажыл-агыйынче 2,5 муң ажыг кижини комсомолчу путёвка-биле чорудуп турар бис — деп, ВЛКСМ Тыва обкомунуң бирги секретары **Г. С-М. Ириңит** чугаалаан.— Амгы үеде 300 ажыг комсомолчу-аныяктар коллективтери бүдүрүлгениң шалыңчы участоктарында ажылдап турар болгаш «Хожудап турарлар чок ажылдаары» деп шимчээшкинге хаара туттунган. Бо хүннерде комсомолчу аныяктарның 73 коллективи болгаш үш муң ажыг аныяк ажылчыннар оңгу беш чылдың планныг даалгаларын хуусаа бетинде күүседир дээш туржуп турар. А 71 кижи боттарының хууда беш чыл планнарын күүседипкен.

Совет Тываның аныяк өскени СЭКП-ниң XXV съездизиниң салган сорулгаларын амыдыралга боттандырар дээш эрес-шудургу ажылдап турарын ол демдеглээш, аныяктар-биле ажылда чамдык четпестерниң барын демдеглээн. Хөй-ниити болгаш ажыл-агый органнары школалар-биле харылзааны чогуур деңнелге чедир тургуспаан болгаш школа дооскаңнарының кайда өөренип азы ажылдай бергенин контрольдап турары кошкак. Школа соонда өөренип кирбейн барган аныяктарны ажылга хүлээп алырын организастап турары четпес. Оон түңнелинде тудугларда, үлетпүр-бүдүрүлгелерде, кодээ ажыл-агыйда ажылчын күжү дыка чедишпейн турдала, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем болгаш өске-даа районнарда, ылаңгыя Аянгаты, Сүт-Хөл, Тере-Хөл болгаш оон-даа өске кодээ Советтерниң девискээрлеринде эвээш эвес санныг аныяк кижилер ниитилелге ажыктыг кандыг-даа ажыл кылбайн турар. Оларны ажылдадыр талазы-биле үстүнде айыттынган хемчеглерни болгаш өске-даа черлерде ап чорудуп турары четпес. Оон туржук, «Тыва тудуг», «Шагонартяжстрой» трестерниң КМК-лары, өске-даа тудуг, үлетпүр организациялары школа дооскан оолдар, уругларны тускай мергежили чок дээш ийикпе назы-хары четпээн дээш ажылга хүлээп албайн турган таварылгалар бар.

Ам каш-ла хонгаш, республиканың янзы-бүрү тудугларынга студентилерниң тудугжу отрядтары ажылдап эгелээр ужурлуг. Ындыг турбуже, чамдык өөредилге черлери, чижээ, пединститут, автоорук, кодээ ажыл-агый техникумнары, уран чүүл училищези тудугжу отрядтарны четчелеп тургузарын багай организастап турар.

Чамдык черлерде өөреникчилерниң чайгы дыштаныылгазын чеп ажыглаар, оларны школаларның бүдүрүлге бригадаларынга, каттыжыышкыннарынга хаара тудуп, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринге ажылдадыр талазы-биле хемчеглерни ап чорудуп турары четпес. Ылаңгыя Улуг-Хемде «Ак-Туруг», Таңдыда «Революцияның чалбыыжы» совхозтар болгаш өске-даа районнарның ажыл-агыйларында бо ажылды кошкак чорудуп турар.

Республиканың бүгү аныяк өскени партияның область комитединиң II пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш, бүгү күжүн, энергиязын берип ажылдаарын оратор чугаазының түңнелинде бүзүреткен.

Тожу районда Ырбанның ыяш белеткээр пунктузунуң ыяш кезикчилериниң бригадири **А. П. Карамышев** чүве чугаалааш, бодунуң удурткан коллективиниң ажыл-ижин таныштырган. Бригада баштай чаңгыс-ла тракторлуг эвээш кижиден тургустунган турган. Ам ону 20 кижи составтыг кылдыр улгаттырып, күш-ажылдың бедик бүдүрүкчүлүү, эки сагылга-чуруму дээш демисежип, мурнакчы арга-дуржулганы ажылга ажыглап келгениниң түңнелинде ол мурнакчы коллективтерниң бирээзи болу берген. Ажыл төлевириин чогумчалыг таарыштырып, моральдыг болгаш материалдыг идиг бериишкиннерин шын ажыглап турарындан ажылчыннар холушкак профессияларны күзелдиг-биле шиңгээдип ап турар.

Чай — ыяш белеткелчилеринге эң шалыпчы ажылдың үези. Ам олар планныг даалгаларны чедиишкинниг күүседир дээш, кызымаккай ажылдап турарлар. Ынчалзажок ыяш сөөртүр техниканың кывар-чаар материалдарының үстүп турары ажылга шаптыктыг. Оон аңгыда Енисей пароходствозунуң Кызылда район эргелели белеткеттинген ыяшты суг-биле салдадып бадырарын дыка озалдадып турар.

— Бүгү арга-курлавырларны ажыглап, кызымаккай ажылдап тургаш, оңгу беш чылдың дөрткү чылының планныг даалгаларын декабрь 1-де күүседирин хүлээнип турар бис — деп, бригадир түңнелинде чугаалаан.

Улус ажыл-агыйынга кадрларны белеткээр болгаш быжыглаар талазы-биле хемчеглер дугайында айтырыгны бо пленумга чугаалажып турары кончуг өйүнде болгаш чугула-дыр — деп, партияның Таңды райкомунуң бирги секретары **В. В. Дунаевский** чугаалаан. Күш-ажыл курлавырларын үлетпүрнүң, тудуунуң болгаш кодээ ажыл-агыйының аңгы-аңгы участоктарынга шын хуваар талазы-биле, профориентация, дагдыныышкын, шеф ажылдарын идепкейлиг чорудуп тургаш, ортумак школалар, ортумак тускай өөредилге черлерин доосан аныяктардан мергежилдиг специалистер белеткеп алыр талазы-биле элээн хемчеглерни ап чорудуп, чамдык кижилерни ажыл-агыйларның күсели-биле дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринче өөредип киирип турза-даа, районда специалистер, ажылчын күжү хөйү-биле чедишпейн турар. Ылаңгыя механизаторлар, мал, чер ажылының талазы-биле ортумак тускай эртемниг кадрлар хөй хереглеттинип турар.

Мындыг байдалдың бир кол чылдагааны болза, чурттаар бажың-балгаттың чедишпезинден болгаш өске-даа чылдагааннардан массалыг профессияның кижилериниң өскээр ажылдап чоруп турарында. Ынчангаш чамдык ажыл-агыйларда бар машина-техниканы безин ийи ээлчегде долу күш-биле ажылдадыр арга чок болуп турар.

Районнуң партия, ажыл-агый органнары күш-ажыл курлавырларын чеп ажыглаарын болгаш улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларынга кадрларны четчелээрин күштелдирип тургаш, амгы бар четпестерни эдер, оңгу беш чылдың планныг даалгаларын чедиишкинниг күүседир дээш, эрес-кызымаккай ажылдаар дээрзин эш Дунаевский саналының түңнелинде бүзүреткен.

Иидирде «Кызыл тараачын» совхозтуң саанчызы **К. С. Мааады.** Саналының эгезинде ол Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың доктаамал сагыш салыышкынының төлептиг күш-ажыл-биле харыылаар дээш совхозтуң ажыл-ишчилериниң чорудуп турар күжениишкинниг ажыл-херектеринге доктааган. Мал болгаш чер ажылының механизастаашкынының деңнели бедээн, машина-техниканың саны көвүдээн. Ынчалзажок кандыг-даа ажыл-херекке чедиишкинни кижилер, ажылчын кадрлар шиитпирлээр болгай.

Ынчангаш бистиң совхозтуң дирекциязы, партия болгаш профэвилел комитеттери массалыг мергежилдиң кадрларын, дээди болгаш ортумак эртемниг специалистерни белеткээр, оларны ажылга быжыглаар айтырыгларже доктаамал кичээнгейни салып турар. Ажыл-агый механизаторлар, саанчылар-биле четчелеттинген. Совхозтуң стипендиязы-биле 12 оолдар, кыстарны тускай өөредилге черлеринде өөредип, белеткеп турар.

Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң янзы-бүрү мергежилдеринге аныяктарны чаңчыктырып кижизидеринге Турандың № 1 школазында өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадазының улуг ужур-дузалыг бооп турарын ол демдеглээн. Ортумак школа доозукчуларындан саанчыларның, механизаторларның хүрээлээ доктаамал немежип өзүп турар. Ылаңгыя ооң ажылдап турары Туран фермазы ажылчын кадрлар-биле бүрүн четчелеттинген. Хөй-хөй аныяктар адаларының, иелериниң оруу-биле чоруп, оларның ажыл-мергежилин салгап ап, дагдыныышкынның улам калбарып турарының чижектерин ол көргүскен. Сөөлгү чылдарда ажыл-ишчилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга болгаш дыштаныырынга таарымчалыг байдалды тургузарынче улуг кичээнгей салдынган. Төп суурда чуртталга бажыңнары-биле кады ясли-сад, улуг Культура бажыңын тудуп турар.

Ооң-биле кады ажылчын кадрларны белеткээр, оларны ажылга быжыглаар талазы-биле кылыр ажылдар ам-даа хөй дээрзин саанчы демдеглээн. Фермада малга чемин болбаалырадын белеткеп бээр цехтиң тудуун шагда-ла дооскан, а бо чылдың январьдан эгелээш, «Тыва совхоз тудуг» каттыжышкыны аңаа монтаж ажылы кылырын саададып туруп берген. Ону дүргедедиринге дуза көргүзерин ол дилээн.

Күш-ажыл талазы-биле республика эргелелиниң начальниги **А. Б. Юмбуу** бодунуң саналынга ажылчын күжүн чеп ажыглаарының, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, күш-ажылчы курлавырларны дилеп тывары, таарыштыр ажыглаарының айтырыгларынга доктааган.

Чамдык бүдүрүлгелерниң администрация черлери ажыл үезинде кижилерге кайы хамаан чок шелээ бээр чорук план күүседиринге багай салдарны чедирип турар. Хоорайда ачы-дуза чедирер албан черлеринге хүлээп алыышкынга келген кижилер хөй шак-үе эрттирер чоруктар база бар. Черле ынчаш ажыл-ишчилерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузарының айтырыгларынче кичээнгейни ол угландырган.

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дугу» комбинаттың директору **В. А. Ухов** сөс алгаш амгы үениң эң чаа машина-техниказы-биле дериттинген бистиң бүдүрүлгевиске бедик мергежилдиг кадрлар айтырыы бирги черде тургустунуп турар дээрзин дыңнаткан. Хөй кижилиг бо коллективте 32 национальдарның төлээлекчилери ажылдап турар. Комбинаттың ажылчыннарынга чыл бүрүде ортумак школаларның, профтехучилищелерниң, техникумнарның доозукчулары немежип турар.

Комбинаттың ийи ээлчээн ажыглалга кииргениниң эгелээш, аңаа ажылдаар бедик мергежилдиг ажылчын кадрлар чедишпейн турар. Ында ийи муң хире ажылчын аңаа ийи чыл безин четпээн, ынчангаш нарын техника-биле чепсеглээн бүдүрүлгеге ажылдаарынга оларның дуржулгазы, мергежили четпес. Ооң ужурундан комбинат сөөлгү үш чылдарда планын күүсетпейн келген.

Комбинаттың дирекциязында партия, профэвилел, комсомол организациялары кадрларны белеткээр, оларны ажылга быжыглаар талазы-биле ажылды чорудуп турар. Маңаа холбаштыр организастехниктиг хемчеглерни боттандырар дээш ажылдарны чорудуп келген. Массалыг мергежилдиң ажылчыннарын курстары, профтехучилищени дамчыштыр белеткеп, мастерлерни болгаш цехтер начальниктерин төрелдешкек бүдүрүлгелерже чорудуп, билиин бедидип турар.

Кол берге чүве бисте чуртталга бажыңнарының чедишпезинде. Комбинатка чуртталга болгаш социал культура амыдыралдың тудуун кылыр ужурлуг «Шагонартяжстрой» трестиң ажылында улуг четпестерниң дугайын Б. А. Ухов шугумчулаан. Бо чылдың бирги чартыында ол трест чуртталга тудуунга тускайлаан акша-хөреңгиниң чүгле 14 хуузун шиңгээдип алган. Ындыг темп-биле ажылдаарга үениң негелдезинге канчап таарыжыр боор.

Ажылчын кадрларны белеткээр база оларны ажылга быжыглаар талазы-биле ажылды экижидер, ажыл-ишчилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга болгаш дыштаныырынга улам таарымчалыг байдалды тургузар дээш база оларның ортузунга идейлиг кижизидилге ажылын «Идеологтуг, политика-кижизидилге ажылын улам ыңай экижидер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалынга дүүштүр чорудар дээш комбинаттың дирекциязы, ында партия, профэвилел, комсомол организациялары моон соңгаар-даа шудургу ажылдарны чорудар дээрзин ол түңнелинде чугаалаан.

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин** пленумга түңнел сөс чугаалааш, республиканың улус ажыл-агыйын улам ыңай хөгжүдеринге чугаалажып турар айтырыгның онза чугула ужур-дузалыын база катап демдеглээн. Бо пленумнуң доктаалын боттандырар талазы-биле ажылдың хемчээли аажок улуг дээрзин, маңаа кол өзек эң чугула сорулгаларны сегирип алырының, айтырыгның ханы утказын ылап эки билген турарының, аңаа холбаштыр тускай планныг болурунуң, оларны күүседир дээш эргежок хемчеглерни алырының чугулазын ол айыткан.

Амгы үеде республиканың мурнунда соңгаарладып болбас эң чугула сорулгаларга Г. Ч. Ширшин база доктааган. Ылаңгыя кодээ ажылга байдалдың дыка нарын бооп турарын чугаалааш, хамыктың мурнунда хой кыргылдазын эң дүрген хуусаада доозарының, малга чем белеткээринче онза кичээнгей салырының, будук-бүрү белеткээринче дораан эгелеп кирериниң, күскү хову ажылынга техника белеткелин шалыпкын чорударының чугулазын ол айыткан. Үлетпүр, тудуг болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларынга бирги чартык чылдың планын чедиишкинниг күүседиринге бүгү күштерни мобилизастаарынче партия, совет, профэвилел, комсомол болгаш ажыл-агый органнарының кичээнгейин **Г. Ч. Ширшин** угландырган.

МУЗЕЙЛЕРНИҢ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАЗЫ

Делегей харылзаалары

Бо найырал шагда-ла, Совет эрге-чагырганың быжыгып турганының баштайгы чылдарында-ла эгелээн. Вьетнамга 1945 чылдың Август революциязының тиилээриниң мурнунда-ла Хо Ши Мин бистиң чуртувуска үш катап: 1923-24, 1927-28, 1934-38 чылдарда кээп чораан. Ол ниитизи-биле ССРЭ-ге алды ажыг чылды эрттирген — Коминтернге ажылдап, Чөөн чүктүң ажылчы чоннарының Коммунистиг университединге (КУТВ), Ленинчи школага өөренип турган. Совет Эвилелинге, Владимир Ильич Ленинге ханы ынакшылды Хо Ши Мин бүгү амыдыралында кадагалап келген.

Вьетнам улустуң шылгараңгай оглунуң маңаа чораанын көргүскен ховар документилерни, фотографияларны, кинохрониканың кадрларын бистиң чуртувуста хумагалыг кадагалап турар.

В. И. Ленинниң Москвада Төп музейинде эвээш эвес материалдар бар.

— Бисти вьетнам өңнүктер-биле үр үениң ажыл-херекчи болгаш найыралдыг харылзаалары холбаштырып турар,— деп, музейниң директору Ольга Сергеевна Кривошеина чугаалады.— Бисте бот-бодувустан өөренип алыр чүүлдер хөй. В. И. Ленинниң Төп музейи тургустунган хүнүнден бээр бежен беш чыл болган оюн чоокта демдеглеп эрттирген. Ол чылдарның дургузунда музей ажыл-херээниң талазы-биле эвээш эвес дуржулга мөөңнеттинген, ынчаарга бис ону солчурунга кезээде өөрүүр бис.

Эш Хо Ши Минниң Совет чуртка турган үезинде амыдыралынга болгаш ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан дыка хөй документилерни вьетнам өңнүктерниң дилээ-биле тыварынга болгаш дамчыдып бээринге дузалашкан бис.

Вьетнам улустуң шылгараңгай оглунуң дугайында эвээш эвес материалдар ВСР-ден алдынган; оларны В. И. Ленинниң Төп музейинде хумагалыг кадагалап база делгеп турар.

Ленинниң музейлери-биле таныжар, В. И. Ленинниң ажылдарының ховар бижимелдерин ында канчаар кадагалап турарын, мемориал байдалды көөр, бисте шинчилел ажылын канчаар чорудуп турарын өөренир дээш, биске вьетнам өңнүктер чаңгыс эвес удаа кээп турган.

Бо чылын база-ла бистиң вьетнам өңнүктеривистиң чедип келирин манап тур бис. Чугаалажыр болап турарывыс эвээш эвес айтырыглар бар апарган. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, аралажылга үргүлчүлеп турар.

1973 чылда мен база ВДР-ге барып чордум. Мээн чүрээмге эргим апарган ол чуртту, ооң каас-чараш, эрес-дидим чонун ам-даа сактып тур мен. Өңнүктер мени Ханойну көргүскен. Американнарның бомбалап үреп каан бажыңнарын, доктаакаан дүвүрээзинге чаңчыгып калган чаштарны, ашактарын оскунган херээженнерни көрдүм. Болунуң чуртун канчаар-даа аажок улуг тура-сорук-биле катап тургузуп, ооң тайбың болгаш магалыг-чаагай болурун күзеп турар кижилерни көрдүм.

Вьетнамга чоруп турган үемде Хо Ши Минниң амыдыралы-биле холбашкан тураскаалдыг черлер-биле база таныштым.

Вьетнам өңнүктерниң ажылын магададым — деп, Ольга Сергеевна уламчылаан.— Дайын үезиниң бергелери, үрелиишкиннер, качыгдалдар турза-даа, ол тураскаалдыг черлерни эмге-сенселиг тургузарын база кадагалаарының болдунар аргазын олар тып ап шылаан.

ВДР-ниң баштайгы президентизиниң төрүттүнген болгаш өскен чери болур Нгеан можуда Кимлиен суурда бөдүүн тараачын бажыңга сагыш-сеткилдиң улуг хайныгыышкыны-биле кирген мен. Хо Ши Минниң өске-даа музейлеринге чоргуладым. Вьетнамның соңгу чүгүнде Каобангта улуг эвес мемориал музей болгаш Пакбо дээр сураглыг куй бар. Олар вьетнам улуска ыдыктыг чер болуп турар.

Кышкы хүннерниң бирээзинде радиодан мындыг медээ дыңналы берген: Вьетнам Социалистиг Республиканың девискээринче шургуп кирип келген кыдат агрессорлар Хо Ши Минниң Каобангта музейин үптеп апарган. Пакбо куйну чаза тевискен, улуг баштыңчының тураскаалын бужартаткан. Кыдат араатаннарның ол чүдек-бужар үүлгедии бүгү совет кижилерниң кызыгаар чок килеңнээшкинин болгаш буруу шавыышкынын болдурган.

Бистиң музейивисте Вьетнамга болгаш президент Хо Ши Минге тураскааткан делгелгеде бодунуң төрээн чуртунуң хамаарышпас чоруу дээш вьетнам улустуң демиселин, Вьетнамның салым-чолунга Октябрь революциязының, ленинизмниң салдарын көргүзүп турар документилерни киирген. ССРЭ биле ВСР-ниң аразында найыралдың хөгжүлдези болгаш быжыгыышкыны көргүстүнген. Делгелгелерде — ВКП-ниң IV съездизиниң материалдары, Хо Ши Минниң орус дыл кырында чогаалдары, а залдарның бирээзинде — вьетнам ажылчы чоннардан, Хо Ши Минниң музейинден, ВКП ТК-дан, Мурнуу Вьетнамны хостаарының Национал фронтузундан келген белектер.

Хо Ши Минниң музейиниң удуртукчуларының бирээзи — эш Ву Ки биске чаңгыс эвес удаа аалдап кээп чораан. В. И. Ленинниң Төп музейиниң коллективиниң марксисчи-ленинчи идеологияны пропагандалаар талазы-биле ажылын ол бедик-биле үнелээн, ССРЭ-те болгаш бүгү делегейде, ооң иштинде Вьетнамга-даа музей ажыл-херээн хөгжүдеринге бистиң улуг салыышкынывысты демдеглээн. Ынчаарга хамыктың мурнунда Хо Ши Минниң музейин тургузарынга көргүскен дузаны онзалап айыткан.

— Биске чүгле вьетнам эштер кээп турар эвес, харын бис база-ла оларның чуртунга барып турар бис — деп, В. И. Ленинниң музейиниң эртемден секретары Алексей Дмитриевич Неверкович чугаага киришкен.— Дуржулга солчуру-биле мен база Вьетнамга лектор Иван Кошмин-биле кады элээн үе мурнунда чордум. Хо Ши Минниң тураскаал музейлерин тургузарынга эртем-методиктиг дузаны чедирген, эртем конференцияларынга киришкен бис.

В. И. Ленинниң Төп музейи вьетнам өңнүктерге «Ленин — Октябрь — Амгы үе» деп делгелгени организастаан. Ону Вьетнамның дыка хөй улуг можуларынга, Ханойга болгаш Хошиминге делгеп көргүскен.

Ханойда Хо Ши Минниң музейи, а ол ышкаш Хо Ши Мин-биле, ооң чайынначак болуушкуннар-биле долдунган амыдыралы-биле холбашкан черлер мээң бодалымга уттундурбайн арткан — деп, Неверкович түңнелинде чугаалаан.

Совет кижи бүрүзүнге эш Хо Ши Мин кезээде бистиң чуртувустуң улуг өңнүү, бүзүрелдиг марксисчи-ленинчи, Мурнуу-Чөөн Азияга баштайгы социалистиг күрүнениң тургузукчузу болуп артар.

В. БУЛЫЧЕВА,
ПМА-ның корр.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

ТЫВАНЫҢ СПОРТЧУЛАРЫНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

Х. Шогжал.

С. Кужугет.

М. Биче-оол.

В. Ондар.

В.Самбуу.

А. Ховалыг.

Спорттуң национал хевирлеринге Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк улустарының зона спартакиадазы эрткен дыштаныр хүннерде Кызылдың Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионга болуп эрткен. Бурят, Тыва, Якут АССР-лерниң, Даг-Алтай, Хакас автономнуг областарының, Агинск Бурят автономнуг округтуң шилиндек командалары анаа киришкен.

Спартакиаданың программазынга спорттуң алды хевири кирген: бурят, хакас, тыва хүрештер, ча адары, якут халыш, шой көдүрери.

Ийи хүн үргүлчүлээн маргылдааның түңнелинде Тыва АССР-ниң шилиндек командазы бирги черни ээлээн. Тываның спортчулары үш чыл улаштыр бирги шаңналды чаалап алгаш, шилчиир кубокту мөңгези-биле шыгжаар эргелиг болганнар. Ийиги черни Бурят АССР-ниң, үшкүзүн — Хакас автономнуг областың командалары алган. Тиилекчи командаларга РСФСР-ниң кубогун, дипломнарын Россия Федерациязының спорт комитединиң төлээзи Н. В. Старостин тывыскан.

ТЫВА ХҮРЕШ. Спорттуң бо хевиринге бистиң республиканың төлээлери эки белеткелдиин көргүзүп, чараш аргаларны ажыглап тургаш, дүрген, аваангыр хүрешкеннер. Ынчангаш команда талазы-биле бирги черни бүзүрелдии-биле алган. Ийиги черни Хакас автономнуг областың, үшкүзүн — даг-алтайжылар алган. Бистиң мөгелеривис А. Шойдук (56 кг), РСФСР-ниң спорт мастери Х. Шогжал (64 кг), А. Хомушку (72 кг), С. Кужугет (72 кг-дан өрү) чемпион болганнар. Чөөн-Хемчиктен келген аныяк мөге А. Хомушку бир дугаар улуг маргылдаага киржип турза-даа, чедиишкинниг хүрежип, салдынган сорулганы чедиишкинниг күүсеткен.

Тыва хүрешке бистиң төлээлеривис В. Балчый-оол, И. Хураган, Ө. Ооржак, В. Ховалыг боттарының деңзилеринге шаңналдыг черлерни алганнар.

БУРЯТ ХҮРЕШ. Бурят АССР-ниң командазының мөгелери эки хүрешкеш, бирги черни ээлээн. Бистиң спортчуларывыс ийиги черни алган.

Тываның төлээлери В. Самбуу (60 кг), А. Мөңгүш (70 кг) мергежилдиг хүрешкеш, чемпионнаан. Оон арткан деңзилерге Бурят АССР-ниң мөгелери Г. Махутов, И. Гармаев бирги черни ээлээн. Бистиң чаңгыс чер чурттугларывыс О. Ооржак, Н. Мөңгүш, К. Кара-Сал боттарының деңзилеринге шаңналдыг черлерни алганнар.

ХАКАС ХҮРЕШ. Бо хүреш бистиң республикада чаа сайзырап эгелеп турар, ынчалза-даа спартакиадага киришкен тыва мөгелер багай эвес түңнелдиг хүрешкеш, команда талазы-биле бирги черни ээлээн. Ийиги шаңналга Хакас автономнуг областың, үшкүзүнге Бурят АССР-ниң командалары төлептиг болган.

Бистиң мөгелеривис М. Биче-оол (58 кг), В. Ондар (74 кг), М. Аубеков (аар деңзиге) хакас хүрешке спартакиаданың чемпиону атты чедип алганнар. Хакасияның төлээзи А. Чепугашев 66 килограмм чедир деңзиге бирги черни алган.

Спорттуң бо хевиринге хүрешкен тыва мөгелер В. Кужугет, О. Сат боттарының деңзилеринге шаңналдыг черлерни ээлээн.

ЯКУТ ХАЛЫШ. Тываның РСФСР-ниң спорт мастери В. Ковалев, В. Макаров, С. Лямин составтыг командазы якут халыштың үш хевиринге ниитизи-биле 338 метр 90 сантиметрни халааш, бирги черни алган. Бурят АССР-ниң командазы бистиң спортчуларывыска чүгле 53 см четпейн баргаш, ийиги черни ээлээн. Үшкү черни якуттар алган.

Якут халыштың үш хевиринге 116 метрни халаан М. Михайлов (Бурят АССР) спартакиаданың чемпиону болган. Тываның төлээзи В. Макаров 114 м 16 см-ни халааш, ийиги шаңналга четкен. В. Алексеев (Якутия) үшкү черни ээлээн.

ЧА АДАРЫ. Бурят АССР-ниң ча адыкчылары өске өөрүнден мергежилдиг болганындан команда талазы-биле бирги черни алган. Ийиги черни Тыва АССР-ниң, үшкүзүн — Агинск Бурят автономнуг округ ээлээн.

Херээженнерден РСФСР-ниң спорт мастери, Таңдыдан келген Р. Тутатчикова чемпион атка төлептиг болган. Е. Очирова (Бурят АССР), Л. Тутатчикова (Тыва) ийиги, үшкү черлерни үлешкен.

Эр улустан Агинск Бурят автономнуг округтуң төлээзи, ССРЭ-ниң спорт мастери Ц. Батуев чемпионнаан. Бистиң ча адыкчывыс ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң спорт мастери В. Сырат ийиги черни, В. Гуров (Бурят АССР) үшкү черни алган.

ШОЙ КӨДҮРЕРИ. Спорттуң бо хевиринге Якут АССР-ниң төлээлери эң-не шыыраан көргүскеш, бирги черни бүзүрелдии-биле алган. Дараазында шаңналдыг черлерни Бурят АССР-ниң, Хакас автономнуг областың шой көдүрүкчүлери ээлээн. Тываның командазы чедиишкин чок болган.

Деңзи аайы-биле бирги черлерни Ф. Керемясов, Ф. Дьяконов (ийилээ Якут АССР), Ю. Бусыгин (Хакасия), В. Харитонов (Бурят АССР) ээлээн. Бистиң командавыстан чүгле И. Крошко аар деңзиге үшкү черни ээлээн, өскелери шаңналдыг черлерге кирбээн.

Тыва АССР-ниң шой көдүрер командазын спартакиадага элээн үениң дургузунда белеткеп келзе-даа, көргүзүү багай болган. Ындыг болганда республиканың спорт комитеди шой көдүрер спортчуларны белеткээринче чогуур кичээнгейни салырын үе негеп келген.

Спартакиаданың программазында кирген спорттуң хевир бүрүзүнге шаңналдыг черлерни алган командаларга РСФСР-ниң спорт комитединиң дипломнарын тывыскан. Чемпионнарга тураскаалдыг белектерни, бирги чергениң дипломнарын, ийиги-үшкү черлерни алганнарга дипломнарны берген.

Спартакиаданың хүндүлүг аалчызы, ССРЭ-ниң алдарлыг тренери С. А. Преображенскийге тураскаалдыг белекти тывыскан.

Спартакиаданың тугун Совет Эвилелиниң гимнизи чаңгыланып турда, тиилекчи команданың капитаны бадырган.

Т. ХЕРТЕК.

ЧУРУКТАРДА: Тыва АССР-ниң командазындан чемпион атты чедип алган спортчулар.

ШУПТУ ШАҢНАЛДЫГ

БУДАПЕШТ. (СЭТА). Дебреценге доозулган аныяктарның аразынга эрткен штанга көдүрериниң делегей маргылдаазынга киришкен ССРЭ-ниң шилиндек командазының спортчулары шуптузу шаңналдыг черлерни алган. Олар дөрт бирги, дөрт ийиги, ийи үшкү черлерни ээлээш, 290 санны алган.

Сөөлгү ийи хүнде алдын медальдарны Целиноград чурттуг Алексей Хилажев, Ленинградтан келген Сергей Гнездилов, Москва областың төлээзи Вячеслав Клоков чаалап алган. 56 килограмм чедир деңзиге Арменияда барган Юрий Саркисян чемпион атты өөрүн мурнай алган.

Бо маргылдаага 37 чурттуң аныяк штангистери киришкен, олар улуг улустуң бир, аныяктарның 8 делегей рекордтарын тургусканнар.

УЧИЛИЩЕЛЕР АРАЗЫНГА

Республиканың «Трудовые резервы» эки тура спорт ниитилелиниң кубогу дээш чиик атлетика маргылдаазы Ак-Довурак хоорайның «Даглыг» стадионга болуп эрткен. Тываның профессионал-техниктиг училищелериниң шилиндек командалары орта киришкен.

Маргылдааның баштайгы хүнүнде оолдар бир муң метрге, уруглар дөрт чүс метрге чарышкан. Муң метрге маңнаарынга шаңналдыг черни алыр дээш спортчуларның аразынга демисел шыңгыы болган. Кызылдың № 1 көдээ профтехучилищезиниң сургуулу В. Дамбый айыткан хемчээлди 2 минута 59 секундада эрткеш, бирги черни ээлээн. Уруглардан дөрт чүс метрге чүгүрерипге Ак-Довурактың № 3 профтехучилищезиниң төлээзи Н. Рубинова тергиидээн.

Уруглардан 100 метрге чүгүрерипге Ак-Довурак училищезиниң сургуулу И. Малунович бирги черни ээлээн.

Гранат октаар маргылдаага база-ла Ак-Довурак училищезиниң төлээлери шылгараан. А. Девайкин гранатты 63 метр чедир октааш, бирги шаңналга төлептиг болган.

Уруглардан черниң узунун болгаш бедиин халыырынга Н. Рубинова (Ак-Довурак) бирги черни алган.

Ак-Довурактың профтехучилищезиниң шилиндек командазы маргылдааның программазында кирген спорттуң хевирлеринге колдуунда бирги черни алган.

М. ООРЖАК.

Т ы в а х ү р е ш

КҮШТҮГЛЕРНИҢ КҮШТҮҮ ШҮҮЛГЕН

Спорттуң национал хевирлеринге Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк улустарының зона спартакиадазының тыва хүрешке тулган чемпионун илередир маргылдаага 32 шилиндек мөге киришкен. Оларның аразында Бурят АССР-ден келген И. Гармаев, Г. Махутов, Н. Кураев, тыва спортчулар Х. Шогжал, Н. Ондар, В. Ховалыг, Ө. Ооржак, И. Хураган ышкаш шыырак мөгелер бар.

Баштайгы салыгдан эгелээш, мөгелерниң аразынга спортчу демисел шыңгыы болган. Чөөн-Хемчиктиң мөгелери Н. Сынаң-оолдуң, В. Ховалыгның, Н. Ондарның, Тес-Хемниң төлээзи В. Тагбаның, Бурят АССР-ниң спортчузу Н. Кураевтиң хүрежи өскелерден ылгалып турган.

Тыва хүрешке РСФСР-ниң спорт мастери Н. Ондар бо маргылдаага эң-не аваангыр, чараш хүрешкениң көрукчүлер магадап көрген. Бурят хүрештиң аар деңзизинге чемпионнаан узун сынныг, улуг мага-боттуг И. Гармаевке ол бирги салыгда таваржы берген. Чиик деңзилиг Н. Ондар күчүтен мөгеге кайын күш чедер боор деп кым-даа ынчаар бодаан. Херек кырында ындыг болбаан, ша-даа чедирбейн онзан октаан. Оон өске-даа онагларын Ондар чараш аргаларны ажыглап турагаш октап, тура-соруктуг хүрешкен. В. Тагба база аваангыр хүрежип, тыва хүрешке мергежилдиин көргүскен. Бурят АССР-ниң шыырак мөгелери Н. Кураевти, А. Милгадаевти ол октаан.

Күштүглерниң күштүү Чөөн-Хемчиктиң төлээлери Виктор Ховалыг, Николай Сынаң-оол, Николай Ондар, Тес-Хемден келген Виктор Тагба олар арткан. Бо салыгда В. Ховалыг Н. Сынаң-оолду, Н. Ондар В. Тагбаны октаан.

Хөгжүмнүң аялгазынга үдеттирген арткан ийи мөге хүрежири-биле шөлче девип үнүп келдилер. В. Ховалыг биле Н. Ондар кезек када тутчуп чадап турагаш, карак чивеш дээр аразында сегиржип алдылар. В. Ховалыг эжинден артык күштүг болганындан октааш, спартакиаданың тулган чемпиону болган. Н. Ондар үжүүрлешкен, Н. Сынаң-оол, В. Тагба үшкү-дөртку черлерни ээлээн.

Х. ПОПАНАШ.

ЧУРУКТА: эң сөөлгү салыг үезинде.

А. ЗАИЦЕВТИҢ фотолары.

Телевидение

ИЮНЬ 27-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

10.00 — «Үе». Информастыг программа. 10.40 — Эртенги гимнастика. 11.05 — **«Ынак шүлүктерим».** 11.35 — **«Киноаян-чорукчулар клуву».** Дамчыдылганы Ю. А. Сенкевич чорудар. 12.35 — А. Скрябинниң болгаш С. Рахманиновтуң фортепианога чогаалдарын Делегей конкурстарының лауреады С. Потанина күүседир. 12.50 — Киноэпопея. **«Ада-чурттуң Улуг дайыны»,** 15-ки фильм — **«Карпаттардан Балканче болгаш Венаже».** 13.40 — **«Ырак болгаш чоок ыр».** Дамчыдылганы РСФСР-ниң улустуң артизи, композитор В. Левашов чорудар. 14.20 — 16.00 — Чапсар. 16.00 — Медээлер. 17.20 — **«Сибирь чериниң келир үези».** Документалдыг телефильм. Көдээ ажыл-агый эртемнериниң В. И. Ленин аттыг академиязын тургусканының 50 чылынга. 17.10 — Тюмень хоорайның нефтичилериниң Культура ордузунуң уран чүүл коллективтериниң концерти. 17.30 — **«Скульптор Вера Мухина».** Төрүттүнген хүнүнден бээр 90 чылынга. 17.55 — **«Шыдыраа школазы».** **«Ак тергелиг төнчү».**

КЫЗЫЛДАН

18.25 — Телемедээлер. 18.35 — **«Спорт».** Кинорепортаж. 18.45 — **«ГАИ-ниң экраны».** Дамчыдылга. 19.00 — **«Челээш».** Дамчыдылга. 19.30 — **«Бистиң почтавыс».** Дамчыдылга. 20.00 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

20.15 — **Бөгүн делегейде.** 20.30 — **«Кижи болгаш хоойлу».** Дамчыдылганы юридиктиг эртемнерниң доктору В. М. Савицкий чорудар. 21.00 — **«Уттундурбас киноленталар».** **«Дөртен бирги».** Уран-чечен фильм. 22.30 — **«Үе».** Информастыг программа. 23.05 — 00.20 — **«Документалдыг экран».** Дамчыдылганы шүлүкчү Р. Рождественский чорудар.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.25 — **«Унгийниң куражылагыйы».** Документалдыг телефильм. 19.00 — **«Рязаньның омааштыглары».** Уруглар ансамблиниң концерти. 19.30 — **«Москва комсомолунуң ажыл-херектери».** 20.00 — **«Чурук бүрүзүнде хүн».**

КЫЗЫЛДАН

20.15 — Чарлаалдар.
20.20 — Уран-чечен телефильмнерниң программазы: **«Кнопка», «Оглунче».** 21.20 — 21.50 — **«Кежээки лирикалыг».** Фильм-концерт.

Редакторнуң оралакчызы
К. К. САТ.

КИНО

ИЮНЬ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Нью-Йорктуң каржы-дошкун овур-хевири»** 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Гран-при»** 10.00, 11.40, 13.20, **«Кино болгаш амгы үе»** 15.10, **«Садыгжы херээжен болгаш шүлүкчү»** 16.45, 18.45, 21.15 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Зоя»** 15.00, **«Робин Гудтуң ээп келгени»** 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Киночымыдыы»** 14.30, **«Кызыл дипкурьерлер»** 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЧАИГЫ»: **«Ыңаныышкын сылдызы»** (2 сериялыг) 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

Кызылдың автомобиль-орук техникуму июнь 30-де 15.00 шакта Гастелло аттыг парктың Ногаан театрынга школалар доозукчулары-биле болгаш оларның ада-иелери-биле ужуражыышкын эрттирер.

Программазы:

1. Техникум сургуулдарының техниктиг чогаадылгазының делгелгези.
2. Техникумнуң специалистери-биле ужуражыышкын.
3. Концерт.

Одаар чүүл садып саарар талазы-биле республика конторазы республиканың бүгү сонуургалдыг бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларынга 1979 чылдың июль 1-ден эгелээш хөмүр-дашка чаа талоннарны киирерин чарлап тур.

Айыткан хуусаа төнген соонда эрги хевириниң талоннарын күш чок деп санаар, оларга бараан сатпас болгаш дедир хүлээп албас.

Кызылдың амыдырал-хандырылга комбинадынга парикмахерскаяларга кассирлер, аштакчылар херек.

Айтырыгларны дараазында адресче чорудар: Кызыл хоорай, Найырал кудумчузу, 59.

Редакцияның адрези: Кызыл. Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретарнаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баргаанда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 16555. Чагыг № 1045.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА
6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1).

ТС—00906.